

Ortadoğu’da Askeri Denge ve İttifaklar: I. Dünya Savaşı’ndan Yeni Dünya Düzeni’ne Bir Süreç Analizi (1918-2010)

Arş. Gör. Furkan Halit Yolcu
Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü
Ortadoğu Çalışmaları
furkanyolcu@sakarya.edu.tr

Öz

Günümüz Uluslararası İlişkiler disiplini için en çok ilgi çeken bölgelerden birisi olan Ortadoğu’nun güvenlik atmosferine ve askeri dengesine dair Türkçe ve İngilizce yazın dizinde hala önemli boşluklar bulunmaktadır. Bu durum özellikle Türkçe literatürde daha elzem bir durumdayken bu çalışma var olan bu boşluğun belli bir düzeyde de olsa giderilmesi hedefini taşımaktadır. Bu çalışmada, Ortadoğu askeri dengesinin Osmanlı’nın yıkılışı sonrasında hangi parametreler üzerinden oluştuğu ve bu dengenin hangi devletlerce normlaştırılmaya ve hangi devletlerce değiştirilmeye çalışıldığı analiz edilmiştir. Bu çalışmada, makale içerisinde sunulan dönemselleştirme dahilinde, savunma harcamalarını, askeri çatışmaları, bölgesel ittifakları ve küresel iş birliklerini bağımsız değişkenler olarak ele alınmaktadır. Bu parametreler vasıtasıyla da Ortadoğu askeri dengesinin seyri ve yaşanan değişiklikler açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu süreç analizi sayesinde Ortadoğu’da son asırda oluşan ittifaklardan yola çıkılarak bir bölgesel ittifak tipolojisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu makalenin gidermeye çalıştığı en asli yazın dizin boşluğu bölgenin modern askeri tarihini bir arada sunan tarihsel çalışmaların yoksunluğudur. Bu anlamda makale çatışmaların, savunma harcamalarının, bölgesel ittifakların ve küresel iş birliklerinin askeri dengeye olan etkisine odaklanırken ticaret, güvenlik dışında kalan politik süreçler vb. değişkenleri çalışmanın ölçeğini sınırlandırmak adına kontrol değişkenleri olarak araştırmanın dışında bırakmıştır. Bu soyutlaştırma ve kısıtlamanın temel amacı bu makalenin Ortadoğu askeri dengesi üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak ve Ortadoğu güvenliğini sadece bu boyutuyla ele alarak çalışmanın fizibilitesini arttırmaktır. Çalışmanın en önemli üç bulgudan ilki bölge askeri dengesinde Soğuk Savaş sürecinin ve küresel rekabetin izdüşümünün sahip olduğu şekillendirici etkidir. İkincisi, Arap-İsrail sorununun süregelen çözümsüzlük vasfı ile bir meydan okuma aracına dönüşmüş olmasıdır. Son bulgu ise bölgedeki ittifakların temel anlamda üç parametre üzerinden şekillendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, ittifaklar, askeri denge, Arap Soğuk Savaşı, güvenlik.

Military Balance and Alliances in the Middle East: A Process Tracing between the WWI and the New World Order (1918-2010)

Abstract

There are several lacunas in both Turkish and English literature regarding security and the military balance in the Middle East which has become a hotbed for International Relations discipline. This study forms the first part of a two-staged analysis including the first stage as the period between the WWI and the Cold War's end whereas the second stage is the period between the establishment of the New World Order and the Arab Uprisings. This article utilizes the defense expenditures, military conflicts, regional alliances and global alignments as independent variables within the framework presented in the study. Through these variables, the course of the military balance in the Middle East and the causes behind trend swings is attempted to be explicated. A complementary part of this study indicates the alliance typology for the Middle East based on the alliances formed in the last century. The utmost aim of this study is to present an analysis on the military developments and the history of military balance in a methodological summarizing format. The impact of economy and non-security political processes are omitted as control variables in terms of both feasibility and maintaining the focus in the military domain. The main findings of this study are that the projection of the international political competition plays a transformative role in the region especially during the Cold War; the prolonged Arab-Israeli conflict provided a platform for the Middle Eastern states to challenge the status quo and the alliances are formed mostly on three certain criteria.

Keywords: Middle East, alliances, military balance, Arab Cold War, security.

GİRİŞ

Ortadoğu güvenlik kompleksinde I. Dünya Savaşı'ndan günümüze yaşanan en temel değişimler nelerdir? Bu soruyu cevaplamak için bölgede oluşan, dağılan ve hayatta kalan ittifakların benzeyen farklılaşan özellikleri mercek altına alınmalıdır. İki Dünya Savaşı tecrübe eden Ortadoğu önemli metamorfozlar geçirirken aynı zamanda bölge güçlerinin de birbirini dengelediği yarı-kapalı bir komplekse dönüşmüştür. Osmanlı'nın son iki yüzyılında kolonyal etki altına giren Ortadoğu milliyetçilik akımı ile ulusal çıkar kavramı ile tanışmıştır (Yerasimos, 2000). İki savaş arası dönemde Türkiye, Mısır, Irak, Suudi Arabistan ve daha sonrasında da diğer bölge devletlerinin ortaya çıkması bölgede hem rejim tipi hem de ulus bazındaki çeşitliliği ve çatışmayı arttırmıştır (Karpas, 2011). Ortadoğu güvenlik kompleksini bölge devletleri tarafından oluşturulan ittifaklarda öne çıkan en önemli üç parametrenin ortak çıkar, coğrafi yakınlık ve siyasal kültür olduğu ortaya çıkmıştır.

Bütün bu faktörlerle oluşan Ortadoğu güvenlik atmosferi I. Dünya Savaşı'ndan itibaren küresel güçlerin müdahil olduğu bir alandır. Bu nedenle Ortadoğu askeri dengesi aslında bölge devletleri ile küresel güçlerin etkileşiminin bir yansımasıdır. Özetle, Ortadoğu'da askeri denge bölgesel aktörlerin, küresel aktörlerden aldıkları çimento ile sağlam olmayan bir arazide yaptıkları bir bina olarak tanımlanabilir. Bu çimento bazen askeri ve ekonomik yardımlar ve hibeler bazen de ihraç edilen savaş teçhizatı olarak Ortadoğu'nun güvenlik temelini dökülmüştür. Bölge ülkeleri de kendilerine sunulan dış yardımlar ve silah ihracatlarından edindikleri güç ve kapasiteyle Ortadoğu güvenliğini inşa ettiler. Ancak Ortadoğu'da güvenliğin üzerine inşa edildiği zemin ideolojik ve siyasi olarak sağlam olmadığından onun üzerine inşa edilen yapı da bölgeye istikrar getirmemiştir. Bu durum dikkate alınarak yapılacak olan bir dönemselleştirme, Ortadoğu'da askeri dengelerin hangi koşullarda ve ne şekilde değiştiğini ortaya çıkarabilir.

Ortadoğu askeri dengesini tekrar şekillendiren ve aynı zamanda küresel etkileri olan gelişmeler göz önüne alındığında 1923-2017 arasındaki zaman aralığı için şöyle bir dönemselleştirme yapılmıştır. (1) İki Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsayan 1923-45 *Diplomatik Güvenlik Dönemi*; (2) *Soğuk Savaş Dönemi* (1945-91) kapsayan *Arap Soğuk Savaşı*; (3) Körfez savaşı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan (1991-2011) *Yeni Dünya Düzeni* bu tarihi sürecin 3 temel kronolojik dönemi olmuştur. Her bölümde, o döneme ait savunma harcamaları-askeri çatışmalar ve bölgesel ittifaklar-küresel güçlerle iş birlikleri temaları çerçevesinde incelenmiştir.

1. Diplomatik Güvenlik Dönemi (1923-1945)

Dönemsel ayrıştırmanın ilk evresi I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönemdir. İlk dönemin başlangıcı I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ve İngiliz-Fransız manda yönetimlerinin kurulduğu dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti sonrasında kurulmuş devletler olan Türkiye, Irak ve Suudi Arabistan gibi devletler ile İngiltere ve Fransa arasında diplomatik bir güvenlik ağı şekillenmeye başlamıştır. İngiltere, Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği [SSCB] gibi bölge dışı aktörler, bölgede himaye ettikleri devletlerin güvenliklerini diplomatik süreçlerle sağlamayı tercih etmiştir. Böylece bölgede bir *diplomatik güvenlik dönemi* tecrübe edilmiştir.

A. Savunma-Güvenlik Harcamaları ve Çatışmalar

Ortadoğu'da yeni kurulan devletler, manda ve himaye yönetimleri ilk olarak ülkesel bütünlüklerini korumaya yöneldiler. Bu bütünlüğü korumanın ilk aşaması da sınır

güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamak olmuştur. Bu dönemde bağımsız olan Türkiye (1923), Irak (1932), Suudi Arabistan (1932) ve Suriye, Filistin, Lübnan gibi manda ve himaye yönetimleri bu bağlamda hükümet harcamalarının büyük bir kısmını güvenlik harcamalarına ayırmıştır. Bu durumun en temel sebebi ise devletlerin kendi topraklarında düzeni sağlamak için bağımsız kolluk kuvvetleri oluşturmasıdır.

Tablo 1: Ortadoğu Ülkelerinin Savunma ve Kamu Güvenliği Harcamaları (Toplam Kamu Harcamasındaki Yüzdellik Payı)

	Irak 1921-30	Trans-Ürdün 1921-30	Suriye 1923-40	İran 1920-30	Türkiye 1927-40
Savunma ve Kamu Güvenliği	%34,4	%45,8	%28,1	%37,87	%6,4

Tablo 1’de diplomatik güvenlik döneminde bazı ülkelerin kamu harcamalarında savunma ve güvenliğe ne kadar pay ayırdıkları gösterilmiştir (Gross ve Metzger, 1978; Holcombe, 1996; Wooddy, 1934; Önder, 1970).¹ Manda ve himaye yönetimleri olan Irak, Suriye ve Trans-Ürdün’de [Ürdün nehrinin doğusunda yer alan bir emirlik (1923-46)] savunma harcamalarının büyük bir çoğunluğu yerel bir kolluk kuvveti oluşturmaya yöneliktir. Yeni kurulan devletler ile manda ve himaye yönetimleri öncelikli olarak kamu düzenini sağlamak adına polis birlikleri oluşturmuştur. Ayrıca ülkesel bütünlüğün istikrarı için de yerel jandarma birlikleri oluşturularak sınır güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ortadoğu devletleri yerel güvenliği bu düzeyde önemseyip bütçelerinden önemli pay ayırırken dış güvenlik ve ulusal orduyu da daha az önemsemişlerdir (Owen, 2000). Bunun temel sebebi ise dış tehditten korunma sorumluluğunun hami devletlere (İngiltere ve Fransa) bırakılmış olmasıdır (Dayan Center, 1988). Bunun yanında ekonomik alt yapının devletlere böyle bir oluşum içine girme imkânı tanımaması da bu durumun sebepleri arasındadır.

Türkiye’nin diplomatik güvenlik döneminin ilk yarısında savunma harcamaları bölge ülkelerine göre görece düşük seyretmiştir. Bu durumun temel sebebi yeni kurulan siyasi ve ekonomik düzende öncelikli alanın ekonomik kalkınma olmasıdır (Hale, 1980; Okyar, 1979, Okur, 2009).

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

Diplomatik güvenlik döneminde İngiltere Irak ve Mısır’ı Ortadoğu ve Asya’da yürüttüğü operasyonlar için bir *aktarma merkezi* olarak kullanmaktaydı (Cleveland, 2018). Ancak 1941 yılında Irak’ta da İngiliz karşıtı eylemler başlarken II. Dünya savaşı sürecinde de İngiltere’nin buradaki etkisi giderek erozyona uğramıştır (Marr, 2018). Dönemin başbakanı Raşid Ali el-Geylani’nin desteğiyle İngiliz kuvvetlerine karşı Irak ordusunun bir kısmı saldırı başlatmıştır. Bunun üzerine Irak’a dönemin İngiltere başbakanı Churchill’in emriyle Mısır ve Filistin’den getirilen İngiliz askeri birlikleri ile Irak ordusunun bir parçası olan “Altın Kare” grubu arasında çatışmalar başlamıştır (Wien, 2008). Yine 1941 yılında İran

¹ Ayrıca Türkiye ekonomisine (1927-40) dair veriler için bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi*, Erişim adresi ve tarihi: (10.12.2019) [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218] doğrulamak için bkz. T.C. Maliye Bakanlığı, *GSMH Ve GSYİH-Cari Fiyatlarla (TÜİK) - TCMB – EVDP*, Erişim adresi ve tarihi: (10.12.2019) [http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=\$ozetweb&DIL=TR&ARAVERIGRUP=bie_urgsmhc.db]

toprakları İngiliz, Amerikan ve Sovyet kuvvetlerince işgal edilmiş ve Rıza Şah tahttan indirilmiştir. Bu durum İran'da kraliyetin gücünü sarsarken yine bölgede olumsuz bir etki yaratan güç boşluğunun büyümesine sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı devam ederken Ortadoğu'da gelişen bu İngiliz karşıtlığı Filistin, İsrail ve Irak'ta sıcak çatışmaya dönüşmüştür. İran'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra ordu birçok toplumsal ayaklanmanın ve muhalefet partilerinin sindirilmesinde önemli rol oynamıştır (Fatemi, 1982).

2. Arap-İsrail Sorunu

Ortadoğu'da dini temellere dayanan olgulardan birisi Kudüs şehrinin kutsallığıdır (Batuk & Mert, 2017). Tevrat, İncil ve Kur'an'da bu bölgenin seçilmiş olduğundan bahsedilir. Yahudiler, Tevrat'ta Salem adıyla anılan bu şehirde Hz. Süleyman'ın [Kral Sion] mabedinin inşa edilmiş olduğuna inanır (Aydın, 2018). Müslümanların ilk kiblesi olan bu şehirde aynı zamanda Miraç mucizesinin gerçekleştiği Kur'an'ın 17. Suresi olan İsrâ suresinde yer alır. Hıristiyanlar için ise Kudüs, Hz. İsa orada doğduğuna ve çarmıha gerildiğine inanılan yer olduğu için kutsaldır. Bu topraklara sahip olan yönetimin temsil ettiği dinin sancağını taşıdığına inanılır. Bu yüzden Arap-İsrail sorununun en temelinde *din* vardır.

Diplomatik güvenlik döneminde büyük güçlerin bölgeye en sık müdahil olduğu sorunlardan birisi Filistin-İsrail çatışmasıdır. 1929'da Yahudilerin "Ağlama Duvarı"nda ibadet etmesi sonucu başlayan Filistin halkının isyanı, günümüze kadar devam edecek bir sorunun başlangıcı olmuştur (Cohen, 2015). II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Ortadoğu'da İngiliz ve Fransız otoritesine meydan okuyan bir ABD liderliği gelişmeye başlamıştır. Bu gelişen liderliğin ilk tezahürü Filistin-İsrail meselesinde olmuştur. 1946 yılında Agatha Operasyonunda bir kreşin taban tahtaları altından çıkarılan 33 sandık silah Yahudilerin savaşa hazırlandığını kanıtlamıştır. Burada 10 adet makineli tüfek, 325 adet piyade tüfeği, 96 havan topu, 362 kilo patlayıcı, 425.000 mermi bulunmuştur. Haganah'ın Amerika uzantısı olan ve Yahudi Ajansı tarafından yönetilen Sonnenborn Institute uzun yıllar boyunca gemi, uçak ve ihtiyat silahlarını ABD ve Avrupa'da depolamıştır (Cohen, 2014). Böylece 1948'te başlayacak olan kanlı Arap-İsrail savaşlarının da askeri zemini oluşturulmaya başlanmıştır.

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel İş birlikleri

İttifak iki veya daha fazla devletin bir araya gelerek gelecekte gerçekleştirilecek bazı eylemler için belirli koşullarla kurulan bir birlikteliktir (Gibler, 2009). İttifaklar genel itibariyle iki temel davranış ortaya çıkarır. Devletler karşı karşıya kaldıkları tehdidi *dengeleme* veya *peşine takılma* seçeneklerinden birisi ile ortadan kaldırmaya çalışırlar (Walt, 1987). Sahip olduğu stratejik önem ve materyal kaynaklar sebebiyle Ortadoğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük güçlerin odağına yerleşmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak bu büyük güçler bölgede izledikleri politikalar sebebiyle karşılıklı çıkar çatışmaları yaşamıştır. Bu durum da bölge ülkelerinin çoğunlukla ikinci seçeneği (güçlü olan tarafta yer alma) tercih etmesine sebep olmuştur. Bu durum özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında daha açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Walt, 1987). Bölgede ittifaklar, (a) bazıları güçleri dengeli birkaç ülkenin ortak bir tehdide karşı birleşmesi ile (b) bazıları ise diğerlerine göre büyük güçlerin bir ya da birkaç ülkeye ortak çıkar doğrultusunda güvenlik sağlaması ile oluşmuştur. Diğer ittifaklar ise (c) ya tek bir sorun üzerine ya da (d) belirli büyük güçlerin diğer ülkeler üzerinde tahakküm kurması şeklinde gelişmiştir.

Şekil 1: Douglas M. Gibler, "International ..."te (Giriş) sunulan diyagramın şeklen değiştirilmiş halidir.

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere çıkar ve tehdit kapasitesi üzerinden ittifaklar dört kısma ayrılabilir. Bu çerçevede Ortadoğu'da devletler II. Dünya Savaşı sonrası dönemden günümüze dek ya (1) *Dengeleme* amacıyla (A) Kapasite Arttırıcı İttifak ve (C) Tek Sorun Üzerine İttifaklar kurmayı tercih ettiler ya da (2) *Peşine Takılma* amacıyla (B) Caydırıcılık Arttırıcı İttifaklar ve (D) Dayatılmış İttifaklar kurdular.

1. Bölge Diplomasisi

Kapasite Arttırıcı İttifak ortak çıkarlara ve denk kapasitelere sahip devletlerin bir araya gelerek ortaya çıkacak tehdide karşı ittifakın tümünün güvenliğini arttıran birlikteliklerdir. A tipi ittifaklar kuruluş amaçları itibariyle genelde savunmacı mı saldırgan mı olacakları belirtilmez. Kurulan ittifak her iki anlamda da ittifak üyelerinin kapasitelerini arttırabilir. Bu tür ittifaklara diplomatik güvenlik döneminde sıkça rastlanmaz ancak Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 1937 yılında imzalanan Sâdabât Paketi ve Suudi Arabistan, Irak ve Yemen arasında 1937 yılında imzalanan Arap Kardeşliği Anlaşması bu türden ittifaklara birer örnek olarak gösterilebilir. *Caydırıcılık Arttırıcı İttifaklar* ise birden fazla ülkenin bir ülkenin garantörlüğünü kabul ettiği birlikteliklerdir. Bu tür ittifaklarda küresel bir güç birkaç ülkeyle karşılıklı ittifak kurar ve bu bir devlet tarafından domine edilen bir birlikteliğe dönüşür. B tipi ittifaklarda büyük güçlerden biri anlaşma yaptığı küçük devletleri tahakkümü altına alır. Bu tür ittifaklara modern Ortadoğu'nun oluşum aşamasında sıkça rastlanır. Örnek olarak Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki manda ve himaye yönetimleri ile yaptığı anlaşmalar ve Mısır ve Türkiye'nin de dâhil olduğu Nyon Antlaşması gösterilebilir (League of Nations Treaty Series, s. 137). *Tek Sorun Üzerine İttifaklar* devletlerarasında stratejik iş birliği olmamasına rağmen spesifik konularda çıkar birliği veya tehdide karşı birlik sağlandığından ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşur. 1934 yılında Suudi Arabistan ve Yemen arasında imzalanan Tayf Antlaşması ve Fransa ile Türkiye'nin imzaladığı Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması (1939) örnek gösterilebilir. Son olarak *Dayatılmış İttifaklar* ise Ortadoğu'da en yaygın görülen diplomatik güvenlik sağlama yöntemi olarak ön plana çıkar. Modern Ortadoğu'nun oluşum sürecinde bütün Ortadoğu ülkeleri küresel güçlerle ikili antlaşmalar yaparak karşılıklı güvenlik taahhütleri vermiştir. D tipi ittifaklara örnek olarak 1930 yılında Irak ve Birleşik Krallık arasında imzalanan İmtiyazlı İttifak Antlaşması; 1936 yılında Mısır Krallığı ve Birleşik Krallık arasında imzalanan İttifak Antlaşması; 1942 yılında İran, Birleşik Krallık ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması vb. örnek gösterilebilir.

Türkiye'nin *diplomatik güvenlik döneminde* (1923-1945) dâhil olduğu antlaşmalar incelendiğinde, temel stratejinin ekonomik kalkınmayı sağlamak adına barışçıl ve savunma

amaçlı olduğu söylenebilir. Bu dönemde imzalanan antlaşmalar incelendiğinde [SSCB (1925), İran (1926), İtalya (1928), Macaristan (1929), Bulgaristan (1929), Fransa (1930), Yunanistan (1930), Romanya (1933), Yugoslavya (1933), Balkan Paktı (1934), Sâdabât Paktı (1937), Nyon Antlaşması (1937), Fransa ile Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması (1939), Almanya (1941)] Türkiye'nin stratejik olarak, tanınırlığını artırmaya çalıştığı ve barışçıl savunmacı bir dış politika izlediği söylenebilir. Özetle, Türkiye diplomatik güvenlik döneminde Ortadoğu özelinde bir güvenlik bloğu içinde yer almamıştır. Birçok ülkeyle iş birliği ve saldırmazlık antlaşması imzalamış olması da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasının önünü açmıştır.

Arap Ligi, (Arap Devletleri Birliği) 1944'te böyle bir girişimin başlatılması gerektiği inancı etrafında gerçekleşen ilk toplantının ardından, 1945 yılında Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan, Mısır ve Irak arasında imzalanan bir pakt ile kurulmuştur. Arap Ligi yapısı itibari ile bir (A) Kapasite Arttırıcı İttifak'tır. Arap Ligi'nin kuruluş toplantısında ortak bir sorun olan Filistin sorunu gündemdedi ve İngilizlerin 1939'da ilan ettiği White Paper'a atıfta bulunulmuştur. Arap Ligi'nin başarılı olmasının önünde pek çok engel bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları ise, (1) ülkelerin farklı küresel güçlerle ittifak halinde bulunmaları, (2) her ülkenin Filistin sorununa kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşımları, (3) ülkelerin çoğunun Arap ülkelerinin lideri olma çabası, (4) son olarak birliğin ortak zemini olan Arap milliyetçiliğinin ortak politika geliştirmek için yeterli olmamasıydı.

2. Küresel Güçlerle İlişkiler

Modern Ortadoğu'nun temeli olan diplomatik güvenlik döneminde bölge ülkeleri, büyük güçlerle birçok stratejik ortaklık kurmaya çalışmıştır. Diplomatik güvenlik dönemi için bu küresel güçler İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olarak öne çıkmaktaydı. Bölgedeki sorunlar bu küresel güçler tarafından ele alınıp bölge dışından dikte edilen kararlara göre çözülmüştür. Bu dönemde İngiltere, hâkim olduğu bölgelerde Hâşimî krallıklar kurmaya çalışmıştır. Irak'ta kısa bir dönem ayakta kalabilen Hâşimî yönetimi Ürdün'de ise günümüze kadar gelecek olan bir krallık inşa etmiştir. Ancak genel anlamda Hâşimî karşıtı olarak nitelendirilebilecek bir İngiliz karşıtlığı zamanla gelişerek sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu sürecin sonucunda İngiltere'nin manda yönetimleri ortadan kalkarken İngiltere'nin Mısır, Irak ve Filistin-İsrail üçgeninde nüfuzu giderek azalmıştır.

2. Arap Soğuk Savaşı (1945-1991)

Diplomasi ve yatıştırma politikalarının sonuçsuz kalmasıyla başlayan II. Dünya Savaşı ile bölgenin askeri dengesi yeniden şekillenmiştir. Bu olay Ortadoğu askeri denge tarihinin de ikinci dönemini başlatır. Ortadoğu'da II. Dünya savaşı sonunda başlayan ve SSCB'nin yıkılmasına kadar devam edecek Soğuk Savaş'ın etkileri güvenlik kompleksinin her boyutunda hissedilmiştir. Ortaya çıkan askeri çatışmalarda bölge devletlerinin bazıları SSCB tarafından desteklenirken, İsrail ve Suudi Arabistan ABD'nin büyük desteğini almıştır. Buna paralel olarak Arap İsrail Savaşları bu dönemin en belirgin bölgesel güvenlik sorunu olmuştur. *Arap Soğuk Savaşı* ve bu dönemin sonucu olan süreçler ikinci bölümde analiz edilecektir.

A. Savunma-Güvenlik Harcamaları ve Çatışmalar

II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da güvenlik kompleksinde 4 temel gelişme ortaya çıkmıştır (Walt, 1987, ss. 51-2).

- a. Fransız ve İngiliz emperyalizminin düzen kurucu rollerinin zayıflaması

- b. Ortadoğu'da Ulusçuluğun yükselişi
- c. İsrail'in kuruluşu ve Arap-İsrail rekabeti
- d. ABD ve Sovyetler Birliği çıkarlarının bölgeye yoğunlaşması

1945 yılında Arap Devletler Birliği ve 1948'da İsrail'in kurulması ile Ortadoğu bir Arap-İsrail güvenlik rekabetinin içine düşmüştür. Soğuk Savaş'ın etkileri kademeli olarak artarken bölge ülkeleri iki kutup arasında sıkışıp kalmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği küçük bölge ülkelerini askeri yardımlarla kendi eksenlerine yakınlaştırırken Mısır, Irak ve Suriye'de 1950 sonrasında Sovyetler Birliği'ne ciddi bir yönelim olmuştur. Öte yandan Arap-İsrail savaşlarında ABD'nin rolü giderek arttı ve çoğu zaman savaşların neticesini dışarıdan alınan destekler ve siyasi süreçler belirlemiştir. Bölgesel ortalama göz önüne alındığında Ortadoğu güvenlik harcamalarının kademeli olarak arttığı gözlemlenir. Bu durumun temel sebebi bölgede artan (a) güvenlikleştirme unsurları, (b) çatışma sıklığının artması, (c) ikili rekabetlerin derinleşmesi ve (d) artan devlet dışı aktör etkinliğidir.

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

1980 yılına gelindiğinde; Mısır, 1978 Camp David antlaşması ve Enver Sedat'ın İsrail ile barış girişiminden dolayı Arap devletleri tarafından dışlanmaktaydı. Körfezde ise ABD'nin bölgede en iyi Arap müttefiki Suudi Arabistan, dış yardımlarla kontrolü altına almaya çalıştığı Körfez bölgesine liderlik etmekteydi. İsrail ile barışçıl politikalar izleyen Suudi Arabistan ve Mısır ABD dış yardımları ile ekonomilerini desteklerken, Sovyetler Birliği Irak ve Suriye üzerindeki nüfuzunu arttırmaktaydı (IISS, Strategic Survey, 1979, s. 79).

1979 yılında Irak ve Suriye birleşme kararı almış ancak Irak Devlet Başkanı Ahmed Hassan el-Bekir'in vefatıyla yönetime gelen Saddam Hüseyin bu planları rafa kaldırmıştır. Yine İran'da gerçekleşen İslam Devrimi bölge adına çok kutuplu bir liderlik mücadelesi ortaya çıkarmıştır. Böyle bir atmosferde yine bir güvenlik sorunu, 1975 yılında Cezayir arabuluculuğuyla yapılan antlaşma ile çözülmüştür. İran-Irak arasında kalan bölgede sınır sorununun çözümü için Irak, Şattü'l-Arap'ın doğusunu İran'a bırakmıştır (Biger, 1989). Buna karşılık İran da Irak'ta ayrılıkçı Kürtlere olan desteğini kesme vaadi vermiştir. Böyle bir atmosferde Baas Partisi'ne liderlik eden Saddam Hüseyin, devrimi avantaja çevirmek adına kısa süreceğini planladığı bir savaş başlatmıştır. Saddam Hüseyin'in temel amacı rejim değişikliği yaşayan İran'dan ve henüz konsolide olmamış bir yönetimden faydalanarak 1975'te verdiği toprakları geri almaktır. 1982'de hem İsrail-Lübnan savaşı hem de Arap devletlerinden gelen baskı sebebiyle Saddam Hüseyin tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Ancak İran, iradesini savaşı devam ettirip ezici bir galibiyet alma yönünde kullanmıştır (Takeyh, 2010).

1980 yılında İran ordusu 195.000 kişiden [100.000'i zorunlu askerlik] oluşmaktaydı. Ordunun sahip olduğu 1500 tank ve zırhlı araçların büyük çoğunluğu ABD veya İngiliz menşelidir. Hava muharebesi ve bombardıman için ise 350'e yakın F-4 ve F-5 tipi uçaklar ordusu 75 adet modern Mig-23 ve 80 adet Su-20 tipi Sovyet yapımı uçaklara sahipti. Buna karşılık Irak ordusu 210.000 [180.000'i zorunlu askerlik] kişiden oluşmaktadır. Çoğunluğu Sovyet menşelisi 3000'e yakın tankla Irak ordusu genel anlamda Sovyet donanımlı bir yapıya sahipti (Segal, 1989).

İran-Irak savaşının kaderini tayin eden faktörler şöyle sıralanabilir: (1) Irak ordusunun, İran ordusuna göre daha güçlü ve modern olması, (2) Irak ordusunun savaş süresince İran'a göre 3 kat daha fazla silah tedarik etmesi, (3) Arap devletlerince Irak'a

yapılan 30 milyar dolarlık yardım, (4) İki ülke ekonomisinin de bu denli uzun bir savaşı kaldıramaması (IISS, SS, 1983, s. 78). İran-İrak savaşı boyunca iki ülke ile toplam 64,6 milyar dolar silah antlaşması imzalanmıştır. Bunun 47 milyar doları Irak tarafına yapılacak satışları kapsamaktadır. En büyük tedarikçi ise 20 milyar dolar ile Sovyetler Birliği'di. Yine savaş süresince 60,4 milyar dolarlık silah teslimatı yapılmıştır. Bu miktarın 46,6 milyar dolarlık kısmı Irak'a yapılan teslimatları kapsamaktadır. Savaş süresince en fazla teslimatı ise 21 milyar dolarlık ihracat ile Sovyetler Birliği gerçekleştirmiştir (Cordesman ve Rodhan, 2007). Neredeyse 9 yıl süren bu savaş süresince Irak 191 milyar dolar, İran ise 132 milyar dolar savunma harcaması gerçekleştirmiştir (Wahid, 2009, s. 102; SIPRI Milex).

Ortadoğu'da yaşanan bir güvenlik krizinde daha küresel aktörlerin bölgede önemli bir role sahip olduğu ve savaşların bir parçası olduğu görülmüştür. Bölgesel aktörlerin bölgede liderlik etme arzusunun ise güvenlik sorunlarını derinleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu savaş sonunda İran savaş envanterinin %50'sine yakını kaybetmiştir (Wright, 1980).

2. Arap-İsrail Sorunu

İngiliz Manda Yönetimi'nin Yahudi göçlerine izin vermesi ile başlayan süreç Filistin'de bir İsrail devleti kurulmasına kadar ufak çatışmalarla devam etmiştir. 1947 yılında bu konu Birleşmiş Milletler'e taşınmıştır. Ancak Türkiye de dâhil olmak üzere Ortadoğu devletlerinin hiçbiri önerilen taksim planını kabul etmeyince İsrail 1948'te kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak ordularına mensup askerler Filistin topraklarına girerek 1948 Arap-İsrail savaşını başlatmıştır (Khoury, 1985).

Tablo 2: 1948 Arap-İsrail Savaşına Dâhil Olan Askeri Unsurlar

Devletler	Ordu	Tank	Zırhlı Araç	Topçu Birlikleri	Muharebe Uçağı
Mısır	10,000-20,000	80-135	80-139	60-90	30-35
Suriye	5,000	20-30	20-30	30-40	-
Ürdün	6,000	-	6-12	10-20	-
Lübnan	2,000	12-18	10-20	30	-
Diğer Arap Kuvvetler	12,000	12	30	30	-
Toplam Arap Kuvvetleri	35,000-45,000	124-206	146-231	140-195	35-40
İsrail	35,000	40-55	155-220	60-90	40-62

Kaynak: Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi... (1989); Morris, 1948: a history... (2008).

Tablo 2 incelendiğinde iki tarafın birbirine karşı kâğıt üzerinde üstünlük kuracak bir taktiksel avantajı olmadığı düşünülebilir. Ancak savaşın ortaya çıkışını engelleyemeyen İngiltere 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın kaderini belirleyen taraf olmuştur (Pappe, 1988). Bunun temel sebebi ise II. Dünya Savaşı'nda İngiltere saflarında savaşan Yahudilerin bu askeri tecrübelerini 1948 savaşında kullanmalarındır. Nitekim askeri disiplinden yoksun ve yeni kurulmuş Arap orduları iyi ekipmana sahip oldukları halde savaş tecrübeleri olmadığı için İsrail'i mağlup edememiştir (Laffin, 1982, s. 3). Bu anlamda bir istisna olan Ürdün Kralı Abdullah'a bağlı Arap Lejyonları da savaşın içine top yekûn dâhil olmamıştır. 75.000 kişilik iyi eğitilmiş ve donanımlı Arap Lejyonu birliklerinin sadece %10'u 1948 savaşına müdahil

olmuştur (Bailey, 2019; Bar-Joseph, 2013). Mısır ise II. Dünya Savaşı'nı müteakiben başlattığı topçu birlikleri modernizasyonunun avantajlarını arada çok kısa bir zaman olduğu için bu savaşta kullanamamıştır (Sirrs, 2006, s. 10). İsrail, iki ateşkes arasında Çekoslovakya'dan gelen 40 adet avcı ve 22 adet bombardıman uçağı ile daha üstün konuma gelmiştir (Keesing's Contemporary News Archives, 1948-1950, ss. 9743-44).

Sonuç itibarıyla 1948 Arap-İsrail savaşının galibini belirleyen faktörler (1) İsrail'in kuvvet gücünü elinde bulundurması (2) İsrail silahlı gruplarının bağımsızlık mücadelesi vermesi sebebiyle yüksek motivasyona sahip olması (3) Arap Ligi'nin ortak bir taktiğe sahip olmayışı ve koordineli harekât düzenlenmemesi ve (4) Ürdün Kralı Abdullah ile Suriye arasında 1947'den beri devam eden krizdir. 1948 Arap-İsrail Savaşı ve diğer Arap-İsrail savaşlarında üstün gelen tarafın her zaman İsrail olmasının temel sebebi Nâsır dönemi Mısır ve Saddam Hüseyin dönemi Irak dışında diğer Arap ülkelerinin İsrail'in bekasına karşı bir savaş yürütmemiş olmasıdır. İlk Arap-İsrail savaşı sonucunda Gazze Mısır'da, Batı Şeria Ürdün'de kalırken İsrail savaşı kazanarak hayatta kalmıştır. Nitekim İsrail savaştığı birçok cephede kayıplar vermiş olsa da Yahudi nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde bir devlet kurmayı başarmıştır. Bunun yanında Amerika, İngiltere ve Fransa 1950'de yayınladıkları bir bildiriyle [*Tripartite Decleration*] Ortadoğu'ya silah ambargosu başlattıklarını duyurmuştur (Moore, 2014, s. 575; Armaoğlu, 2017, s. 127). Bu durum uzun yıllar sürecek olan güvenlik tehditlerinin oluşmasında (Arap ve İsrail tarafları arasında bir tarafın baskın hale gelmesi tehdidi vb.) ve bunun ülke ekonomilerine askeri harcama olarak yansımaları şeklinde devam etmiştir.

İlk Arap-İsrail savaşı sona ermesine rağmen İngiltere halen Irak ve Mısır gibi Ortadoğu'nun stratejik anlamda önemli iki bölgesini etkisi altında tutmaktaydı. 1956 yılına gelindiğinde Mısır hem Süveyş Savaşı hem de İsrail tarafından başlatılan Kadeş Operasyonu ile karşı karşıya kalmıştır (Dayan, 1966). Mısır İsrail'e karşı yaşadığı kayıplar bir yana Fransız ve İngiliz bombardımanından dolayı neredeyse bütün uçak filosunu kaybetmiştir (Kurtulus, 2007, s. 220). Arap ülkelerine liderlik etmeye çalışan Nâsır'ın İsrail'e karşı tutumu giderek daha da sertleşmiştir (McNamara, 2004).

1956 Süveyş Krizi ve Kadeş Operasyonu sonucunda İngiltere Ortadoğu'daki oyun kurucu rolünü ABD ve Sovyetler Birliği'ne bırakmıştır. Bunun en temel göstergelerinden birisi Eisenhower Doktrini'nin Ortadoğu güvenlik kompleksine etki ölçeğidir. Bu doktrin 1957 yılında Temsilciler Meclisi'nde onaylanan "*Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*" [Ortadoğu'da Barış ve İstikrar Sağlama Müşterek Kararı] ile pratiğe dönüşmüştür. Bu karar bağlamında Ortadoğu'ya 3 yıl boyunca her sene 200 milyon dolar dış yardım yapılması öngörülmüştür (Armaoğlu, 2017, s. 204). Bu yıllarda Ortadoğu'ya yapılan dış yardımlar artarak devam etmiştir. Ürdün Eisenhower doktrini kapsamında 10 milyon dolar dış yardım alırken Suriye de Sovyetler Birliği ile 500 milyon dolarlık bir yardım antlaşması imzalamıştır (Armaoğlu, 2014, ss. 506-10). Sovyetler Birliği, Mısır üzerindeki nüfuzunu da giderek arttırmıştır. Öyle ki, sadece 1957-8 dönemi içerisinde Mısır Sovyetler Birliği'nden 150 milyon dolar değerinde 700 adet MiG-17 temin etmiştir (Glassman, 1975, ss. 16-20). Bu süreçte 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın zeminini hazırlayan en temel faktörler ise (1) Ortadoğu'da gelişen Arap Milliyetçiliği (2) Ortadoğu'ya küresel güçlerce yapılan askeri yardımlar (3) Ortadoğu'da 1960'larda Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan Baas ideolojisi (4) Mısır Devlet Başkanı Cemâl Nâsır'ın İsrail karşıtı politikalarıdır. Bu politikalarından en önemlisi ise merkezi Kahire'de olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 1964

yılında kurulmasıdır. Zira bu gelişme Mısır ve Nâsır'ın Arap-İsrail mücadelesindeki liderliğini pekiştirdi ve bu sarmala devlet dışı aktörlerin müdahil olacağı bir süreci başlatmıştır (Laffin, 1973, ss. 5-10; Armaoğlu, 2017, ss. 220-9). 1966 yılında İsrail-Suriye arasındaki çatışmalar derinleşirken dönemin Suriye Başbakanı Zuayen'in Şam radyosundan yaptığı açıklama: "İsrail'in Suriye'ye saldırması halinde, bütün bölgeyi cehenneme çeviririz ve bölgeyi İsrail, emperyalizm ve onun ajanları için bir mezarlık haline getiririz" demesi iki tarafın da savaşa hazır olduğunu göstermiştir (Keesing's Contemporary World News Archive, 1965-66, s. 21817). Suriye ve Mısır'ın bu sert tavırlarının arkasında Sovyetler Birliği aracılığıyla yapılan istihbarat alışverişi ve Sovyetlerin dikkate değer desteği olduğuna dair güçlü iddialar vardır (Ginor, 2000).

Tablo 3: 1967 Arap-İsrail Savaşında Verilen Kayıplar

Devletler	İnsan Gücü	Tank	Muharebe Uçağı	Muharip Gemi	Toprak
Mısır	10,000-11,500	600	300-340	4	Sina Yarımadası, Gazze
Suriye	1000-2500	50	50	-	Golan Tepeleri
Ürdün	5000	150	20	-	Batı Şeria
Irak	2000	-	20	-	-
Arap Ordularının Toplam Kaybı	18,000-21,000	800	370-410	4	
İsrail	679-895	100	40-61	-	

Tablo 3 incelendiğinde Arap orduları açısından birkaç yıl sürmüş yorucu bir savaş olduğu izlenimi edinilebilir.² Ancak 1967 Arap-İsrail Savaşları/6 gün Savaşı/Haziran Savaşı Arap-İsrail tarafının kozlarını paylaştığı uzun bir savaştan çok, önce harekete geçen kazandığı bir operasyon olarak görülebilir. Savaş kısa sürdüğü için de iki tarafın saldırı-savunma dengeleri ve taktiksel üstünlüklerinin pek de önemi kalmamıştır. Zira Arap ordularının en güçlü hava muharebe gücü olan Mısır'ın 3 saatten kısa bir sürede hava filosunun operasyonel kabiliyetinin %20'lere düşmesi savaşın Mısır için sadece karada devam etmesi manasına gelmiştir (Gawrych, 2000).

Ancak bu durumun temel sebebi Mısır'ın 1956 Süveyş Savaşı'ndan ders çıkarmamış olmasıdır. Nitekim Mısır ordusu o savaşta uçakları bombardımandan korumak için hangarlar inşa edilmesi gerektiğini fark etmiştir. Ancak 1967 yılına gelindiğinde ilk hangar inşa edileli sadece 5 yıl geçmiştir (Troen ve Shemesh, 1990). İsrail, bu anlamda taktiksel üstünlüğü lehine çevirecek çok önemli bir hamle yapmıştır. 70.000'e yakın askeri Yemen iç savaşında mücadele eden Mısır elbette karada da İsrail'e karşı koyamamıştır (Ferris, 2012, s.

² Bu savaş için verilen kayıplara dair veriler kesin olmamakla birlikte literatürdeki bilgiler ışığında bazı aralıklar oluşturulmuştur. İsrail'in kayıpları için: Netanel Lorch, *One Long War – Arab versus Jew since 1920*, 1976, Jerusalem Keter Publishing House, s. 113; Nadav Safran, *From War- The Arab-Israeli Confrontation, 1948-67*, New York, 1969, s. 273; Jewish Virtual Library, *Israel Defense Forces: Military Casualties in Arab-Israeli Wars*; Selwyn Ilan Troen and Moshe Shemesh, ed., *The Suez-Sinai Crisis, 1956: Retrospective and Reappraisal*, 1990, New York: Columbia University Press; Arap tarafının kayıpları için: Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi...*, ss. 244-252; The Military Balance, *Appendix: Military activity and arms deals between July 1966 and July 1967*, 1967, 67:1, 49-53.

24). Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde, 1967 Arap-İsrail savaşı (1) İsrail'in erken taktiksel bombardımanı (2) Arap ülkelerinin koordinasyon eksikliği (3) Mısır'ın Yemen iç savaşı ile meşgul olması ve (4) Arap devletlerinin hava savunma unsurlarının etkin kullanılamaması ve savaşın ilk fazında tahrip edilmesi savaşın neticesini belirlemiştir.

1967 savaşında yaşanan kayıpları her iki taraf da hızlı bir şekilde telafi etmeye çalışmıştır. Öyle ki, Sovyetler Birliği'nin 1967'de Mısır'ın savaş kayıplarının %80'ine yakını giderdiği söylenir (Wetmore, 1967, s. 26; Nordeen ve Nicolle, 1966, s. 224). 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri ise İsrail'e Phantom tipi savaş uçakları satarak İsrail'in hava muharebe kapasitesini arttırmıştır (Spiegel, 1985, ss. 185-6). 1970 yılında Mısır Sovyetler Birliği'nden 1000 metrenin altında irtifada uçan uçaklara karşı (Phantom ve SkyHawk) etkili olan SAM-3 Hava Savunma Sistemleri'ni temin etmiştir (Laqueur, 1974, s. 5). İsrail'in iddialarına göre SAM-3 füzeleri Sovyet askerlerince kullanılmakta ve korunmaktaydı (Keesing's World News Archive, 1969-70, s. 24019). SAM-3 füzeleri ile sadece Haziran ve Temmuz ayı içerisinde 9 İsrail savaş uçağı düşürülmüştür. 1970 yılında Mısır'da yaşanan devlet başkanı değişikliği ile Mısır ile Sovyetler Birliği askeri ittifakı sendelese de 1973 Nisanı'nda Scud B füzelerinin Mısır'a satılmasıyla korunmuştur. Ofansif (saldırı) kapasitesi artan Mısır Ordusu, Enver Sedat'ın Sina'dan çekilmeyen İsrail'e karşı sert politikasıyla yeni bir savaşa hazırlanmaya başlamıştır (Sirrs, 2006, s. 162). Mısır-İsrail arasında 1967'den beri devam eden bu silahlanma sarmalı ve çatışmalar 1973 "Yom Kippur Savaşı"nın zeminini hazırlamıştır. 1973 Savaşı'nda İsrail'in avantajlı ve dezavantajlı olduğu taktiksel konular Tablo 4'teki gibidir:

Tablo 4: 1974 savaşında İsrail'in taktiksel analizi

<i>Taktiksel Avantajlar</i>	<i>Taktiksel Dezavantajlar</i>
Hava muharebe üstünlüğü	Çok cepheli savaşta savunulması zor topraklar
Teknik ve taktiksel beceri üstünlükleri	Kısıtlı insan gücü kaynağı
Daha donanımlı ve eğitimli bir ordu	Uzun süreli bir savaşı kaldıracak altyapı eksikliği
Amerikan kuvvetlerinin desteği	1967'den gelen özgüven ve üstünlük hissi

Taraflar arasındaki Ofans-Defans dengesi incelendiğinde Mısır 280.000 kişilik ordusu, 400'den fazla modern savaş ve bombardıman uçağı ile [100 MİG-17, 210 MİG-21, 25 TU-16, 80 SU-7] Ortadoğu'nun en güçlü ordularından birisine sahipti. Yine her birinde 6 adet SA-2, SA-3 hava savunma füzesi bulunan 130 adet SAM hava savunma rampası ve bunlara entegre 20, 23, 37, 57, 85, 100mm çaplı uçaksavar platformları ve SA-7 MANPAD'ler [Omuzdan atılan hava savunma füzesi] ile İsrail savaş uçakları için en büyük tehdidi oluşturmaktaydı (IISS, The Military Balance, 1973, ss. 30-8). Nitekim İsrail bu hava savunma gücü karşısında 115 muharip uçak kaybetmiştir (Lorch, 1976, ss. 188-9). Kara kuvvetleri incelendiğinde ise Mısır ve Suriye'nin toplam büyüklüğü 410 bin olan ordularına karşılık İsrail'in ihtiyat ordusu ile ulaşabildiği rakam 300.000'i geçmezken ordusu 115.000 kişi civarındadır. Mısır, Suriye ve Irak'ın o dönem için operasyonel tank sayısı 2750 iken [Mısır 1650 T-54/55 (Sovyet), 100 T-62; Suriye 900 T-54/55]; İsrail 1700 adet [480 M-48 (Amerikan), 600 Centurion (İngiliz)...] tanka sahipti (Laqueur, 1974, s. 105). Yine Mısır, Suriye ve Irak'ın sahip olduğu modern savaş ve bombardıman uçağı sayısı 949 [Mısır: 415, Irak: 226, Suriye: 310] iken İsrail'in muharip savaş-bombardıman uçağı gücünü daha modern ve yüksek

kapasiteli 332 [95 F4-E, 35 Mirage III, 160 SkyHawk, 18 Super Mystère...] uçak oluşturmaktaydı.

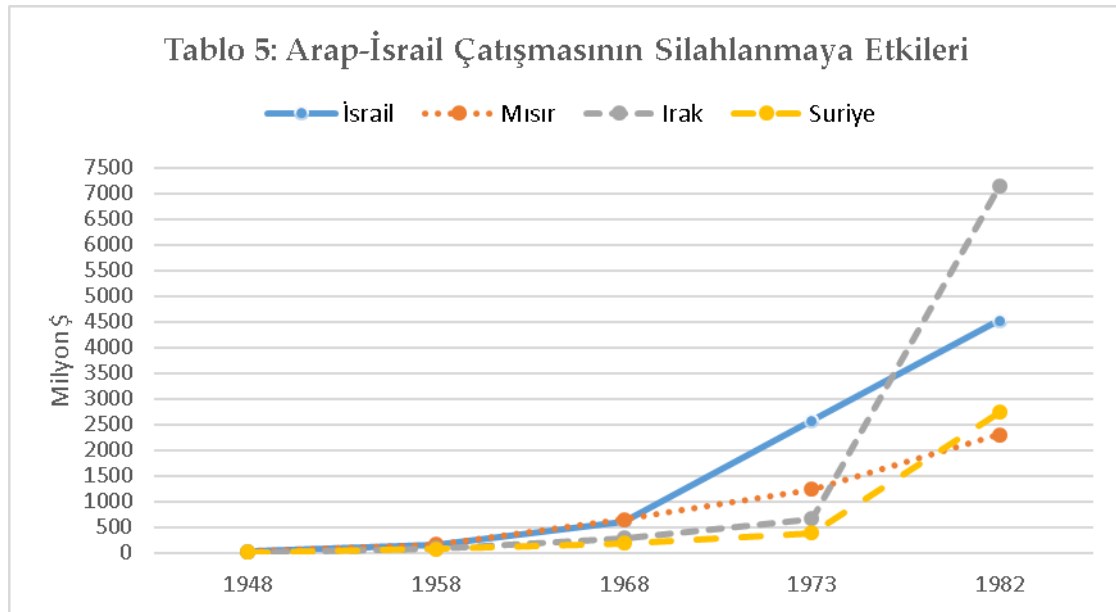
Arap kuvvetlerinin materyal güç unsurları bakımından üstün ancak kalifikasyon açısından geride olduğu bu savaşta İsrail 2412-2688 askerini kaybetmiştir (Lorch, 1976, s. 206).³ Bu, bütün Arap-İsrail savaşları içerisinde İsrail'in bir savaşta kaybettiği en fazla asker sayısıdır. Arap tarafında ise kesin rakamlar bilinmese de 10.000'in üzerinde kayıp verildiği herkes tarafından kabul edilir. Savaş aynı yıl içerisinde sona erdi ve İsrail-Mısır ikilisi 1978 Camp David Antlaşmasına uzanan barışma sürecine girmiştir. 1982 yılına kadar devam eden süreçte İsrail Sina yarımadasını kademeli olarak Mısır'a bırakmıştır.

Savaşın hemen ardından 1974 yılında Sovyetler, ABD ile iş birliğine gitmeyen Suriye'yi dönemin en modern savaş unsurları, MİG-23 savaş/bombardıman uçakları, Scud füzeleri ve T-62 ana muharebe tankları ile desteklemiştir. Ancak 1977 yılında Carter Başkanlığı'ndaki ABD yönetimi *ilk defa bir Arap ülkesine Suudi Arabistan'a F-16 satışı* taahhüt etmiştir. İsrail'e ise daha önce satılan 25 adet F-15 savaş uçağı paketine ilaveten 15 adet F-15 ve 75 adet F-16 satılacağı duyurulmuştur (Stebbins & Adam, 1976, s. 51). Bu gelişme İsrail karşıtı Arap bloğunda Suudi Arabistan'ın artık yer olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim ABD tam anlamıyla güvenmediği ve İsrail'in tehdit olarak algıladığı hiçbir müttefikine en modern savunma teçhizatı ihraç etmemiştir. Her ne kadar Suudi Arabistan hiçbir Arap-İsrail savaşında öne çıkmamış olsa da 1973 savaşında İsrail'e resmen savaş ilan etmiştir (Armaoğlu, 2017, s. 315). Buna ek olarak Suudi Arabistan'ın bölgede kurulan küçük Körfez ülkeleri üzerinde günümüze doğru giderek artan önemli bir nüfuza sahip olacak olması da İsrail karşıtı koalisyonun giderek küçülmesini sebep olmuştur. İsrail o dönemde bir yandan Arap devletlerini kendi tarafına çekerken bir yandan da rakiplerinin zayıflaması için mücadele etmiştir. Ve bu süreç 1980 yılında Doğu Kudüs'ün ve 1981'de Golan Tepelerinin İsrail tarafından ilhak edilmesi ile ciddi bir gerginliğe dönüşmüştür. Yine 1981 yılında İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan hava sahasını kullanarak Irak'ta inşa edilen Osirak nükleer reaktörünü 8 F-16 ve 6 F-15 ile bombalamıştır (Braut-Hegghammer, 2011).

İsrail ile Lübnan orduları Arap-İsrail savaşlarında bile ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmezken bu durum 1982 yılında El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) faaliyetlerinden ötürü değişmiştir. Lübnan zamanla İsrail'den sınır dışı edilen El-Fetih gerillalarının ana karargâhı konumuna gelmiştir. Nitekim 1975 Lübnan iç savaşı başlamadan önce Lübnan'da 5000-7000 el-Fetih gerillasının (Fedâyiin) olduğu rapor edilmiştir (IISS, SS, 1975, s. 82). 1975 yılında Lübnan'da devlet dışı aktörler olan El-Fetih ve FKÖ ile Hristiyan toplumunca desteklenen Lübnan ordusu arasında bir iç savaş başlamıştır. İsrail, 1978 yılında gerçekleştirdiği Litani Operasyonu ile güney Lübnan'da bir güvenli bölge oluşturma hedefine erişememiştir. Ancak 1982 yılında Lübnan'ı 90.000 kişilik bir kuvvetle işgal etmiştir. O dönem Lübnan'da bulunan 25.000 kişilik Arap Caydırıcı Gücü (Suriye ve Lübnan ortak ordusu) İsrail karşısında direnememiştir (Herzog, 1984, s. 315). İsrail Beyrut'u kısa bir süreliğine kuşatsa da Suriye kuvvetlerinin mukavemeti karşısında savaşı daha fazla uzatmamıştır. Savaş sonucunda İsrail kuvvetleri ve FKÖ Beyrut'u terk etti ancak Lübnan'ın diğer bölgelerinde varlıkları sona ermemiştir.

³ Savaşın gerçekleştiği yılda yayımlanan bir gazete makalesi için bkz. Jewish Telegraphing Agency, *Revised Casualty List Shows 2412 Israelis Died in Yom Kippur War*, 1973, <http://www.jta.org/1973/12/10/archive/revised-casualty-list-shows-2412-israelis-died-in-yom-kippur-war>, (Erişim tarihi: 20.01.2019)

Tablo 5 incelendiğinde karşımıza 1948'den bu yana Arap-İsrail savaşları ve ikili çatışmalarla beslenen bir silahlanma sarmalı gözlemlenebilmektedir. Silahlanma seviyesi ve teknolojik üstünlük arttıkça savaşta verilen kayıplar artmış ve savaşın ölçeği büyümüştür. 1948 yılında 50 milyon doların altında olan savunma harcamaları 1982 yılında gelindiğinde 2-7 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Arap-İsrail sorunu da Filistin sorunu da bu savaşlar sonucunda müspet bir sonuca bağlanamamıştır. Aksine sorunlar devlet dışı aktörlerin savaşa müdahil olmasıyla daha da derinleşmiştir. Ortadoğu'da Filistin ve Lübnanlıların sayısı daima artmıştır. 1990 yılına gelindiğinde, Irak'ta KDP, KYB ve Bedr Tugayları, İran'da Mücahidin-i Halk, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de El-Fetih, Hamas, İzzettin Kassam Tugayları ve bölgenin transnasyonel devlet dışı aktörü olan El-Kaide ile Ortadoğu'da devlet otoritesinin zayıfladığı görülmüştür.

Kaynak: *Correlates of War, National Material Capabilities, Military Expenditure; SIPRI MilEx Database*

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel Güçlerle İşbirlikleri

Bu dönem için bölgesel ittifaklar genellikle Arap-İsrail sorunu ekseninde ve Arap dünyasına liderlik etme amacı etrafında şekillenmiştir. Küresel güçlerle olan ilişkileri ise Soğuk Savaş diplomasisi belirlemiştir. Ülkeler iki kutup arasında zaman zaman değişik taraflarda yer aldı veya bir tarafla olan ilişki ve güvenlik taahhütlerini derinleştirmiştir.

1. Bölge Diplomasisi

Ayrıca Irak'la Türkiye'nin ön plana çıktığı Bağdat Paketi da Türkiye ile Mısır'ı karşı kaşıya getirmiştir. Arap ülkeleri arasında 1967'ye kadar yaşanan rejim değişiklikleri ve 1955'te kurulan Bağdat Paketi ile Arap Ligi güvenlik ittifakında çatlaklar giderek derinleşmeye başlamıştır.

Ortadoğu'da kurulan bölgesel ittifaklarda ve bölgesel güvenlik denkleminde küresel aktörlerin önemli rol oynadığı gözlemlenebilir bir olgudur. Bu anlamda kurulan en önemli bölgesel ittifaklardan birisi Bağdat Paketi'dir. Bağdat Paketi [Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan] (1955), temel anlamda İngiltere ve ABD'nin Türkiye'yi Arap Ligi'ne ve Ortadoğu güvenlik kompleksine dâhil etme çabasıdır (Walt, 1987, s. 58). Bu anlamda bu pakt bir (C)

Caydırıcılık Arttırıcı İttifak'tır. Bağdat Paktı ilk etapta Mısır Devlet Başkanı Cemal Nâsır'ın ciddi anlamda tepkisiyle gündeme oturmuştur. Nâsır, bu girişime (1) Arap devletlerinin iç işlerine karışılacağı, (2) Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğine alternatif oluşacağı, (3) destekleyen ülkeler batılı olduğu için şiddetle karşı çıkmıştır. Bağdat Paktı'na karşılık Nâsır'ın girişimiyle Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı savunma antlaşmaları ile birleşik askeri yönetim oluşturulmuştur. Nâsır Lübnan ve Ürdün'ün de bu pakta katılmasını engelleyerek aslında Bağdat Paktı'nı etkisiz hale getirmiştir. Ayrıca 1957 yılında Nâsır, Ürdün'e İngiltere tarafından ödenen yardımın Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan tarafından ödenmesine ikna etti ve Ürdün *Arap Yardımlaşma Paktı*'nı imzalamıştır (Podeh, 1995, s. 266). 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe sonrası 1959'da Pakistan'ın pakttan ayrıldığını duyurması bu girişimin kısa sürede etkisiz kaldığını göstermiştir (Yolcu, 2019, s. 1036). Bu dönemde Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD'nin birbirini dengeleme çabalarını kullanan Nâsır kendisine Arap devletleri üzerinde politik bir etki alanı oluşturmuştur. Ancak bu girişim Ürdün ve Irak Hâşimî krallıklarının ortak bir savunma paktı imzalaması ve Suudi Arabistan'ın ABD ile daha da yakınlaşması sonucu uzun sürmemiştir. O dönem için Sovyetler etkisindeki Mısır ve Suriye doğu blokunda yer alırken diğer Arap devletleri ve Türkiye Batı'ya yakın politikalar izleyen bir blokun içinde yer aldılar. Buna örnek olarak, ABD sadece 1959 yılı içerisinde o sene için savunma harcaması 137 milyon dolar olan İran'a 189 milyon dolarlık yardım yapması gösterilebilir (Clawson ve Rubin, 2005, s. 70). Yine Türkiye'nin 1961'de dağılan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (Mısır, Suriye ve Yemen) bir parçası olan Suriye'deki darbe yönetimini ertesi gün tanıması da önemli bir örnektir.

1973 Arap-İsrail savaşı sonrası, kurulan Mısır-Suriye-Suudi Arabistan koalisyonu ilk başarılı ve efektif Arap ittifakı olarak ele alınabilir. Nitekim ortak tehdit etrafında gerçekleşen bu iş birliği aynı yıl içerisinde yaşanacak bir petrol krizi ile pratikte de etkili olmuştur. Bu anlamda kısa süren bu koalisyon bir Kapasite Arttırıcı İttifak'tır. Arap-İsrail savaşı 1978 Camp David Antlaşması'yla kademeli olarak çözülmeye başlarken, İran İslam Devrimi ile Ortadoğu'da güvenlik denkleminde yeni bir halka eklenmiştir. 1980'e kadar Ortadoğu'da güvenlik kompleksini Arap-İsrail savaşları domine etmiştir. Ancak İran, Irak savaşından sonra uzun bir toparlanma süreci geçirecek ve süreç sonunda Ortadoğu'da Arap-İsrail rekabeti İran-İsrail rekabetine dönüşecektir.

Filistin Sorunu İsrail'in kuruluşundan bu yana Ortadoğu güvenlik problemlerinden birisidir. Arap devletleri 1970'lerin sonuna kadar bu meselede çoğunluk itibarıyla Filistin'in yanında yer aldı ve İsrail ile çeşitli yoğunluk ve zamanlarda çatışmalara girmiştir. Ancak Filistin meselesinde Arap bloğunda 1973 savaşı dışında gerçek bir birliktelik oluştuğunu söylemek zordur. 1948 Arap-İsrail savaşına Lübnan coğrafi koşullardan dolayı katılmak zorunda kalırken, Ürdün Kralı Abdullah'ın amacı Filistin'i, Ürdün topraklarına katmaktır. 1967 savaşında ise, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Cezayir, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Abu Dabi (Son 3'ü henüz bağımsız değilken) İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu uygulanacağını ilan ederek bir bütünlük göstermişlerdir. ABD ve İngiltere'ye kısa süre için de olsa petrol ambargosu uygulanmıştır (Laqueur, 1974, s. 10). Buna ek olarak 1967 savaşı sonrası Libya, Suudi Arabistan ve Kuveyt, Mısır ve Ürdün'e savaş kayıplarını tazmin etmek için 135 milyon sterlin [90 milyon Mısır'a ve 45 milyon Ürdün'e] yardım sağlamayı kabul ettiler (Kerr, 1971, s. 139). 1973 Arap-İsrail savaşında ise daha konsolide bir Arap koalisyonu meydana gelmiş ve Arap dünyası ilk defa kararlı bir şekilde Filistin meselesini sahiplenmiştir. Bu durum da Mısır'ın Enver Sedat'la birlikte İsrail ile barış sürecine girmesi

sonucu 2 yıldan uzun sürmemiştir. Türkiye ise Filistin meselesinde Necmettin Erbakan ve Turgut Özal'ın Türkiye siyasetine girişinden sonra daha yoğun olmak kaydıyla çoğu zaman Filistin'in yanında yer almıştır. Filistin meselesi bir süre sonra Irak, Ürdün, Mısır ve Körfezin FKÖ'yü; Suriye ve İran'ın Hamas'ı desteklediği derinleşen bir güvenlik meselesine dönüşmüştür.

2. Küresel Güçlerle İş birlikleri

1960'larda John F. Kennedy yönetimindeki ABD'nin Mısır ile olumlu ilişkiler geliştirdiğini ve bölgedeki hâkimiyetini arttırdığı görülmüştür. 1962-64 yılları arasında ABD sadece Mısır'a 394 milyon dolar ekonomik yardımda bulunmuştur (USAID, 2017). Ancak ABD'nin çabaları Sovyetlerin Mısır'a daha fazla yakınlaşmasına engel olamamıştır. Mısır ve Sovyetler arasındaki bu güvenlik ittifakı 1974 yılına kadar devam etmiştir (Mangold, 2013, s. 138). Mısır'da bu tarihten sonra ABD'ye bir yakınlaşma süreci ve İsrail ile barış süreci başlarken, Suriye giderek daha da radikal bir şekilde Sovyet yanlısı politikalar izlemiştir (Yolcu, 2016, s. 42). 1966'da kurulan Sovyetler Birliği-Suriye ittifakı günümüze kadar ayakta kalan nadir birlikteliklerden birisi olmuştur. Bu dönemin geri kalanı dikkate alındığında Soğuk Savaş döneminde bölge ülkelerinin genel anlamda Batı'ya yaslandıkları görülür. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliğine yakın olan devletler sadece Suriye, Irak, Yemen ve İran'dı (Zabih, 1970). Dönemsel açıdan bölge ülkeleri küresel güçlere karşı koymaya çalışmış ancak sonuç olarak bölge ülkelerinin tamamı *peşine takılma* politikasını tercih etmişlerdir.

1950'li yılların ilk yarısında diplomatik güvenlik döneminde olduğu gibi İngiltere karşıtı hamlelerle devam etmiştir. Cemal Nâsır liderliğinde Ortadoğu'da gelişen Arap milliyetçiliği ve Nâsır'ın Arap Ligi'nde liderlik rolünü üstlenmeye çalışması gibi sebepler 1956 yılında Süveyş Kanalı Krizi ya da Süveyş Savaşı olarak adlandırılan olaya sebebiyet vermiştir. 1956 yılında yaşanan bu savaş aslında 1967 Arap-İsrail savaşının başlangıç sebebidir (Jankowski, 2002, s. 97). Süveyş Savaşı'na giden süreçte Mısır hükümeti Çekoslovakya'dan MIG-15 tipi uçaklar ve destroyer temin ederken İsrail de Fransa'dan 155 mm'lik toplar, hafif tanklar, jet uçakları ve İngiltere'den iki destroyer tedarik etmiştir (Armaoğlu, 2017, ss. 147-8). İngiltere, Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarını zedeleyen ve İsrail gemilerine zorluk çıkaran Mısır'ı, İsrail'i silahlandırarak tehdit ederken Sovyetler Birliği de Çekoslovakya aracılığı ile Mısır'ın askeri kapasitesini arttırmıştır. Bunu destekleyen en önemli gelişmeler Suriye ve Suudi Arabistan'ın İngiltere ve Fransa ile Irak ve Ürdün'ün de Fransa ile diplomatik ilişkilerini kesmeleridir. Türkiye'nin bu çatışmadaki konumu ise İngiltere ve Batı'nın yanındaydı. Nitekim Türkiye ABD'nin BM'ye sunduğu ateşkes teklifini desteklemiştir.

3. Yeni Dünya Düzeni (1991-2010)

SSCB'nin dünya tarihindeki rolü sona ererken aynı yıl Ortadoğu'nun günümüzdeki şeklini almaya başladığı yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen bir savaş çıkmıştır. 1990 yılında Saddam Hüseyin komutasındaki Irak ordusu Kuveyt'i işgal ederek ülkenin tamamını ele geçirmiştir. Bu durum ABD öncülüğünde büyük bir harekât ordusu oluşturulması ve Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Ancak bu olay sadece küçük bir askeri çatışma olmaktan ziyade daha önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Zira Ortadoğu genel itibarıyla ABD etkisi altına girmiş ve bölgede sivil-asker ilişkileri ABD'nin garantörlüğünde yeniden şekillenmiştir.

A. Savunma Harcamaları ve Çatışmalar

Bu dönemin bölge açısından en karakteristik özelliği Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'da merkez ülke olma rolü için girdiği güç ve dengeleme mücadelesidir (Hinnebusch, 2015; Ponížilová, 2016). Sovyetler Birliği'nin dağılması, Körfez Savaşı gibi küresel siyasetteki dönüşümlerin ve müdahalelerin yanı sıra bölgesel ölçekte Filistin sorununun git gide derinleşmesi Türkiye'yi bölgede daha da etkin hale getirmiştir. Ayrıca, Ortadoğu'da ABD'nin müdahaleleri ile oluşan yeni güvenlik yapısı Türkiye'yi merkeze doğru hareket etmeye zorlamıştır. Tüm bunlara ek olarak Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı su ve terör sorunu ise Türkiye'yi siyasi olduğu kadar askeri olarak da Ortadoğu siyasetinde merkezi rol oynamasına imkân vermiştir. Söz konusu değişimlerden ve çatışmalardan dolayı Ortadoğu dünyanın en militarize olmuş bölgesi haline gelmiştir.

Buna ek olarak, dünya genelinde artan enerji ihtiyacı da Ortadoğu'yu dönemin en stratejik coğrafyası haline getirmiştir. Örneğin 1995 yılında dünyanın günlük petrol ihtiyacı 70.3 milyon varilken, 2010 yılında bu rakamın günlük 97.1 milyon varile ulaşması enerji alanındaki dönüşüme en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir (Kemp ve Harkavy, 1997, s. 116). Benzer şekilde 2010 yılında bu ihtiyacın %47.1'inin, çoğunluğu Ortadoğu devletlerinden oluşan OPEC ülkeleri tarafından karşılanması Ortadoğu'nun küresel enerji piyasasındaki merkezi konumunu göstermektedir (OPEC, 2010, s. 35).

Enerjinin hayati bir role sahip olmasının askeri ve siyasi alandaki ilk yansıması ise 1990'ların başında sona eren İran-İrak Savaşı'ndan sonra görülmüştür. Ortadoğu'nun en büyük ikinci petrol rezervlerine sahip Irak, İran'la yapılan savaşın yaralarını kısa sürede saramamıştır. Bu nedenle de Saddam Hüseyin savaş tazminatını petrol ihracatı ile karşılamak adına işgalci bir dış politika seçmiştir (Mearsheimer ve Walt, 2003, s. 50). Ve zaten topraklarında hak iddia ettiği petrol zengini Kuveyt'i bu stratejisinin hedefine oturtmuştur. ABD ve Suudi Arabistan ise Irak'ın bu hamlesine karşı dengeleme politikası izleyerek işgale karşı çıkmıştır. Öte yandan, savunma teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak ordulardaki yeniliklerin arttığı bu dönemde bazı silahlar bölgesel istikrarı diğerlerine göre çok daha fazla tehdit etmeye başlamıştır.

Tablo 6: 1989-99 yılları arasında Ortadoğu'ya Teslim Edilen Füze Sayıları ve Tedarikçileri⁴

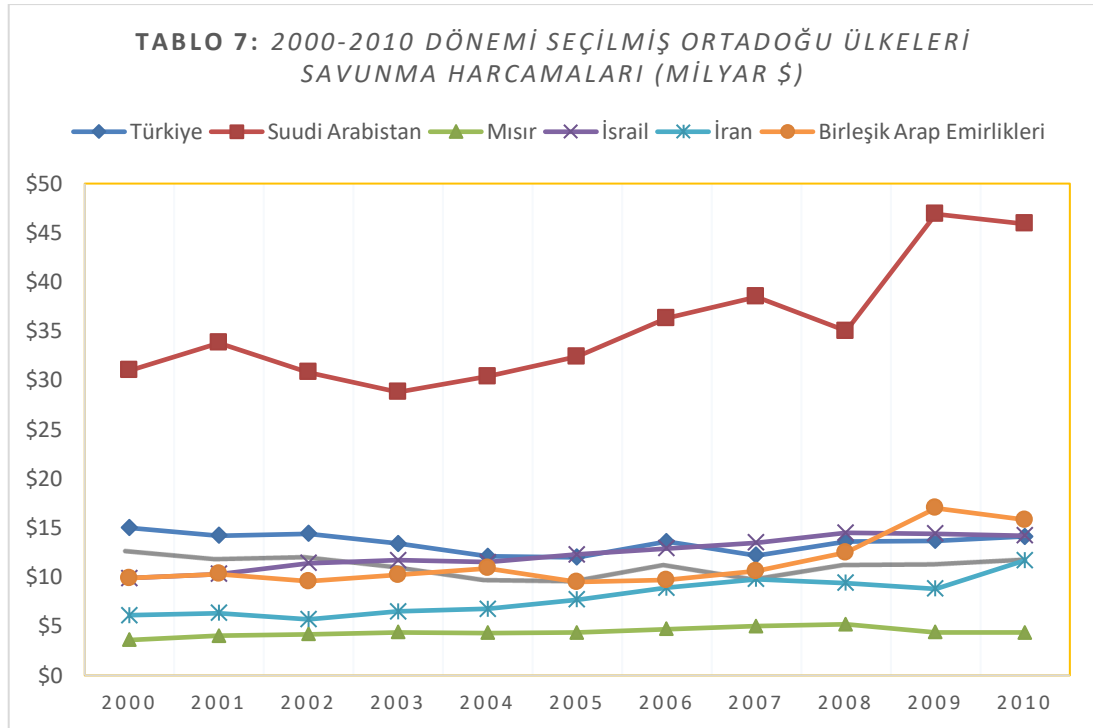
Yıllar	Tedarikçiler			
	Rusya ve SSCB	ABD	Fransa	Çin
1989-91	730	662	470	-
1992-94	-	539	850	70
1994-99	390	347	737	130

Bu tür tehditlerin en önemlilerinden birisi hassas güdümlü sistemlerdir. Balistik kapasitesini Saddam Hüseyin yönetiminde oldukça geliştiren Irak, *Scud* füze platformundan üretilen el-Hüseyin (600 km/1987) ve el-Abbas (900 km/1988) versiyonlarına sahipti. Buna karşılık, İsrail 1988'de Fransız Dassault şirketi ile geliştirdiği Jericho-I (450 km.) füzelerini envanterine sokmuştur. İsrail aynı zamanda 1987'de Jericho-II (1450 km.) balistik füzesinin de test atışını gerçekleştirmiştir. Körfezde ise Suudi Arabistan, 1988'de Çin'den 50-60 adet Dongfeng 3 (CSS-2, 2200 km.) füzeleri satın almıştır. Oluşan bu durumda İsrail, İran'ın bütün batı kentlerini (1000 km. mesafede); Irak, Tel Aviv'i (904 km.); Suudi Arabistan ise

⁴ World Military Expenditure and Armed Transfers (WMEAT), 1995 & 1999.

kuzeyde birçok Ortadoğu ülkesini kendi sınırları içerisinde ateşlediği bir güdümlü füzeyle vurabilecek kapasiteye sahipti. 1980-8 savaşında [İran ilk balistik füzelerini Libya'dan 1985'te almasına rağmen] 570 balistik füze kullanılmıştır (IISS, SS, 1988). İki ülke birbirinin başkentini rahatça hedef alabilmekteydi. İran bu savaşta eksikliğini hissettiği balistik füzeler için birçok farklı platformda füzeler geliştirmeye başlamıştır. Ve 500-6000 km. arasında menzillere sahip olan Şahab 1-6 füze platformu ile Ortadoğu'nun en geniş hassas güdümlü balistik füze cephanesini geliştirmiştir.⁵

Bu ülkelerden önde geleni ise 1990-91 döneminde dünyada ve 1995-99 döneminde bölgesel silah ithalatı lideri olan Türkiye idi. 1991-5 yılları arasında ana konvansiyonel ithalatında 8 milyar dolar ile ilk sırada Türkiye yer almıştır (Wahid, 2009, s. 86). Türkiye bu dönemde toplam GSMH'sinin ortalama %17,48'ini savunma harcamalarına ayırarak bu anlamda çok geniş bir kapasite artırımına gitmiştir. Bu oran dönemin en fazla silahlanan bölgesi Ortadoğu [%10,28] ortalamasının iki katına yakındır.⁶ Türkiye 1995-99 dönemi için dünyada üçüncü, 2000-4 dönemi için ise dokuzuncu sırada yer almıştır (IISS, TMB, 1996, s. 118). Türkiye 1994-99 döneminde toplamda 11,2 milyar dolar savunma unsuru tedarik etmiş ve Suudi Arabistan'ın ardından bölgede ikinci sırada yer almıştır (WMEAT, 1999). Suudi Arabistan ise 2001-2005 yılları arasında hükümet harcamalarının ortalama %34,5'ini savunma harcamalarına ayırarak bölge ülkelerine nazaran iki katı savunma harcaması yapmıştır. Tabloda 2008 sonrası yaşanan artış Obama dönemi ile başlayan Körfez silah ihracatındaki serbestleşmeden kaynaklanmaktadır. ABD yaşanan ekonomik krizin etkisini Körfeze başlattığı ihracat atağıyla azaltmaya çalışmıştır.

Kaynak: IISS, *The Military Balance 2000-10 ciltleri*, WMEAT ve SIPRI *Milex*

⁵ FAS, Iranian Missiles, Shahab-6, Erişim adresi ve tarihi: (23.02.2020), [https://fas.org/nuke/guide/iran/missile/shahab-6.htm]

⁶ 1996 yılında Ortadoğu ülkelerine yapılan 15 milyar dolarlık silah ihracatı küresel toplamın %40'ına denkti.

Bu süre içerisinde Ortadoğu bölgesel savunma harcaması 88.7 milyar dolardan (2000), 127 milyar dolara (2010) çıkmıştır. Bu yükselişin temel sebepleri (1) bölgede yükselen devlet dışı aktör etkinliği (2) bölge güçlerinin bazı ülkelerdeki iç savaflara artan silah desteği (3) yükselen radikalizm ve terörizm tehdidi ve (4) bölge ülkeleri arasındaki güç kazanımı rekabetidir (Yolcu, 2018, s. 502). Bu dönemde yaşanan Irak merkezli iki savaş ve Arap-İsrail sorununun Hizbullah ve Lübnan ekseninde derinleşmesi sebebiyle bölgesel savunma harcamaları ciddi şekilde artmıştır.

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

1961 yılında Kuveyt İngiltere tarafından bağımsız ilan edilmiştir. Bunun üzerine Irak, Kuveyt'i ilhak etmek için harekete geçmiştir. O dönemde İngiliz askerleri kısa süre içinde Kuveyt'e geri dönüp bu işgali engellese de Baas yönetiminin Kuveyt'e yönelik hak iddiaları değişmemiştir (Ashton, 1998). Saddam Hüseyin ile somutlaşan bu fikir artık sadece bir zamanlama meselesine dönüşünce, Batılı kuvvetlerce süratli bir karşı operasyon hazırlığı başlamıştır. 1991'de Suudi Arabistan'da bulunan Amerikan askeri sayısı 25.000 iken, yapılan destek konuşlandırmalarıyla bu sayı kısa bir sürede 200.000'i aşmıştır (Khadduri ve Ghareeb, 2001).

ABD Irak'a karşı operasyon başlatırken, operasyonel 1900 tank ve 456 helikoptere sahipti. İngiltere ise daha önce bağımsızlığını tanıyarak askerlerini çektiği Kuveyt'e geri döndü ve 180 tank ve 18 helikopter ile bu koalisyona katılmıştır (IISS, SS, 1990, s. 63). ABD, Suudi Arabistan ve İngiltere öncülüğünde kurulan ordu, 540.000 asker ve 4200 tank ile 350.000 askere ve 5000 civarında tanka sahip Irak ordusuna karşı taktiksel anlamda çok üstündü. Irak bu koalisyonu bölmek adına İsrail'e 39 adet Scud balistik füzesi ile saldırılarda bulunmuştur (Freedman ve Karsh, 1991). Saddam Hüseyin'in, İsrail ile İslam dünyasındaki prestijini zedeleneceğinden dolayı yer alamayacak olan Arap kuvvetlerini koalisyonundan çıkarma düşüncesi ise İsrail'in saldırmazlık politikası ile başarısız olmuştur (Yolcu, 2016, s. 177). Buna karşılık İsrail Irak'a karşı birkaç hava harekâtı düzenlese de koalisyon kuvvetlerine katılmamıştır. Hava muharebesi ve modern helikopterlerde kullanılan anti-tank füzeleri savaşın kaderini belirlemiş ve Irak ordusu *Çöl Fırtınası* operasyonu ile kısa bir sürede Kuveyt'ten çıkartılmıştır.

1991 savaşında Irak zırhlılarına karşı ABD askerlerinin en önemli taktiksel üstünlüğü savaşın çölde oluşu ve 6000 metreden hedefe kitlenebilen havadan karaya Hellfire [anti-tank] füzeleriydi (Tucker, 2014). Helikopterler hem açık arazide gizli hava savunma araçlarına karşı korunmasız kalmadan hem de hiçbir hava savunma radarının menziline girmeden Irak zırhlılarını etkisiz hale getirmiştir. Yine gündüz kullanılan tankların, güneş battıktan sonra çöl toprağına göre daha yavaş soğumaları nedeniyle termal kamera kullanan bombardıman uçaklardan gizlenememiştir. Savaş sonucunda koalisyon kuvvetleri sadece 39 hava muharebe unsuru kaybetmişti ve bunların hepsi karada verilen kayıplardır. Yapılan 110.000 sorti ile verilen bu kayıp oran olarak düşünüldüğünden verilen kayıplar eğitimlerde yaşanan kayıplardan farksızdır (IISS, SS, 1990, s. 69). Buna karşın Irak çoğunluğu Hellfire hassas güdümlü füzesi ile vurulan 3008 tank, 1856 zırhlı araç ve 35 uçak kaybetmiştir (IISS, TMB, 1991, s. 100). Bu Irak ordusu için bir yıkım demektir ve Irak ordusu, Ortadoğu güvenlik denklemindeki yerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bunun üzerine eklenen BM ambargoları ise Irak'ın petrol ihracatını engellerken ekonomisini de büyük bir türbülansa sokmuştur. Öyle ki, 1996 yılında yürürlüğe giren 986 numaralı BM Güvenlik Konseyi Kararı "Petrol Karşılığında Gıda" programı olarak ünlenmiştir.

1991 yılından 2003 yılına kadar etkili olan *Güvenli Bölge* (36. Paralelin kuzeyi ile 38. Paralelin güneyi arasındaki bölge/Şii yoğunluklu bölgeler hariç) ve *Çekiç Güç* operasyonları ile ABD, Irak'ı kendi kontrolünde tutmuştur. Bu kontrol 2001 yılına kadar ABD ve İngiliz savaş uçaklarının bu alanı uçuşa kapalı tutmak için yaptığı 200.000 hava devriyesi ile sağlanmıştır (IISS, TMB, 2001, s. 121). Ufak çaplı çatışmaların savaşa dönüştüğü bu dönemde ABD Başkanı George W. Bush Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "*şer eksenini*" olarak tanımlamıştır.⁷ 2003 yılına kadar ki süreçten hareketle Irak'ın 2003'te işgal edilmesinin sebepleri (a) Saddam Hüseyin'in Arap liderliği hedefi (b) Irak'ın kitle imha silahları arayışına son vermemesi (c) Irak'ın anti-Siyonist pozisyonu (d) Irak'ta terör ve devlet dışı aktör etkinliğidir. 2003 yılında ABD 300.000 ve İngiltere 45.000 kişilik modern birlikler ile kullanarak Irak'ı işgal etmiştir. İşgalin ilk 21 gününde ise 5.000 Irak askeri öldürüldü ve 18.000 hassas bombardıman yapılmıştır. Irak'ın işgaline Arap ülkelerinden sadece Mısır karşı çıkmıştır. Türkiye ise ABD'ye, Irak müdahalesinde kendi topraklarını kullanma izni vermemiştir (IISS, SS, 2003, s. 130). ABD ve İngiliz birlikleri 6 haftada tamamını kontrol altına aldıkları Irak'ta 2009 yılına kadar sokakları dahi kendi kontrolünde tutmuştur (IISS, TMB, 2010, s. 235). 2010 yılında ise sokaklar tamamıyla Irak güvenlik güçlerinin denetimine bırakıldı ve ABD Irak'ta yardımcı kuvvet konumuna çekilmiştir. Ancak bu durum Irak'taki belirsizliği ve güç boşluğunu arttırırken bölgede yaşanan diğer sorunlarla birlikte bölgenin güvenlik algısını daha da hassas bir duruma getirmiştir.

Böyle bir güvenlik çerçevesinde doğal olarak terörizm, bu dönemin Ortadoğu adına en fazla maddi kaynak tüketen güvenlik problemi olmuştur. 1993-2006 yılları arasında el-Kaide'nin üstlendiği 36 terör faaliyetinin 20'si Ortadoğu'da gerçekleşmiş ve bu saldırılarda 416 kişi hayatını kaybetmiştir (IISS, SS, 2006, s. 33). İran, El-Kaide'nin en etkin olduğu ülke olan Irak'ta Şii grupları desteklerken Irak da İran karşıtı bir örgüt olan Mücahidin-i Halk örgütünü (2003 yılına kadar) desteklemiştir. Sadece Suudi Arabistan, el-Kaide'ye karşı sert bir politika izleyerek bu grubun ülkedeki etkinliğini zamanla kırmayı başarmıştır. Mısır'da Cemaatü'l-İslamiyye ve İslami Cihad örgütünün faaliyetleri ülkedeki güvenlik endişesini oldukça arttırmıştır. Ayrıca 2004 yılında Yemen iç savaşı ve hükümet karşıtı terörist eylemler yapan Şeyh el-Hûsî'nin de öldürülmesi bu grubun faaliyetlerini arttırmıştır. Türkiye de PKK'nın eylemlerine hedef olmuştur. 1995'te 30.000 asker ve 1997'de 50.000 askerle terörist unsurlara karşı Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlar yapılmıştır. Türkiye, PKK sorunu sebebiyle 1989-2000 yılları arasında 14 milyara yakın maddi kaynak sarf etmiştir (Mutlu, 2011, s. 67). Bu sorun Ortadoğu'nun diğer ülkelerinin yaşadığı gibi terör örgütlerinin kapasitelerinin sürekli olarak artması sonucu herhangi bir çözüme kavuşturulamamıştır.

2. Arap-İsrail Sorunu

Arap-İsrail sorunu *Yeni Dünya Düzeni* döneminde de önceki dönemlerden çok farklı gelişme göstermemiştir. Yine dönemsel ve bireysel bazda barış görüşmeleri yürütüldü ve İsrail'in zamansız saldırıları ve eskiye nazaran daha yıkıcı olan operasyonları gerçekleşmiştir. 1993-4 Oslo Görüşmeleri ile yumuşayan süreç 1995'te İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin'in suikaste uğraması sonucu kesilmiştir (IISS, SS, 1996, s. 145). 1996 Hebron Protokolü ile İsrail, Filistin'e karşı geri adım atarken aynı sene içerisinde Güney Lübnan'ı 17 günlük Gazap Üzümleri operasyonu ile işgal etmiştir. Tüm bu operasyonlar devam ederken

⁷ Bu tanımlama ile ilgili betimleyici bir yazı için bkz. Hürriyet, 2003 *Şer eksenini ile Yesaplaşma Yılı*, 2003, [http://www.hurriyet.com.tr/2003-ser-ekseni-ile-hesaplaşma-yili-118998] (Erişim tarihi: 20.01.2019)

İsrail Başbakanı'nın Harem-i Şerif'e yaptığı provakatif ziyaret sonrası *II. İntifada*, 2000 yılında başlamıştır. Aynı yıl içerisinde İsrail, güney Lübnan'da işgal ettiği yerleri tek taraflı olarak terk etme kararı aldı ve çekildiği alandaki boşluk kısa sürede etkisini arttıran Hizbullah tarafından doldurulmuştur. İntifada 2002 ve 2004 yılında yapılan operasyonlarla şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. 2004 yılında Hizbullah ve İsrail arasındaki çatışma savaş boyutuna doğru genişlemeye başlamıştır. Hamas liderleri Şeyh Ahmed Yasin ve onun yerine geçen Abdulaziz Rantisi'nin 2004 yılında İsrail tarafından öldürülmesi Hamas ve Hizbullah'ın İsrail karşıtı eylemlerini arttırmıştır. 2005 yılında Filistin kökenli saldırılarda ölen İsraililerin sayısı 45'e düşerken (2002'de 452); 8000 İsrail vatandaşı Gazze ve Batı Şeria'dan, İsrail kuvvetleri refakatinde çıkartılmıştır (IISS, TMB, 2006, s. 167).

2006 yılında başlayan İsrail-Hizbullah savaşında, Hizbullah'ın İran'dan edindiği Zilzal-2 (200 km.) füzelerini kullanması, İran ile İsrail düşmanlığının da zeminini genişletmiştir. İran'ın o dönem Hizbullah'a Zilzal-2, Fecr-3 (43 km.), Fecr-5 (75 km.) teslim ettiği rapor edilmiştir (IISS, TMB, 2007, s. 207-210). Bu füzelerle birlikte Hizbullah İsrail'in başkenti Tel Aviv'i hedef alma kapasitesine erişmiştir. 34 günlük İsrail-Hizbullah savaşında, İsrail'e 3970 roket fırlatılmış ve bunların 1.000 tanesi İsrail topraklarına düşmüştür. Yine Hizbullah'ın çift radar güdümlü C-802 Nur anti-gemi füzesini bu savaşta kullanması da Hizbullah'ın, İran tarafından donatıldığını ispatlamıştır. Ayrıca, 2010 yılında Suriye'nin, Hizbullah'a kısıtlı miktarda Scud-D (700 km.) füzesi teslim ettiği iddia edilmiştir. İsrail bu bağlamda 2008-12 yılları arasında oluşabilecek tehditlere karşı *Tefen 2012* planını devreye sokmuştur. Bu plan kapsamında İsrail'i o dönemde en çok tehdit eden durumlar (1) Suriye ile yaşanacak bir konvansiyonel savaş, (2) İran'dan gelecek bir füze saldırısı, (3) komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar ve (4) asimetrik terör ve roket saldırılarıdır (IISS, TMB, 2010, s. 243). Arap-İsrail sorunu 2008 yılında başlatılan Dökme Kurşun operasyonu ile derinleşmeye devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Hamas ve el-Fetih birleşme kararı alarak Filistin cephesinde birlik sağlamayı hedeflemiştir. Arap-İsrail sorunu bu dönemde de derinleşerek zaman zaman ciddi krizlere dönüşmüştür. Yapılan arabuluculuk faaliyetleri de yetersiz kalırken bu sorun bölgede İsrail'in bazı ülkelerle olan ilişkisini oldukça olumsuz etkilemiştir.

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel Güçlerle İş birlikleri

Körfez savaşının bitmesinden sonra Ortadoğu'da bölgesel diplomasiyi ve küresel aktörlerle ilişkileri belirleyen iki temel faktör, terörizm ve Filistin meselesi olmuştur.

1. Bölge Diplomasisi

Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'daki etkinliğini giderek arttıran Türkiye, bu dönemin yükselen yumuşak gücü olmuştur (Çandar, 2009). İsrail ile temelleri 1990'larda atılan iş birlikleri zamanla derinleşerek 1996'da Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması ile somutlaşmıştır. Ankara'nın, Tel Aviv'le kurduğu bu yakınlık Ortadoğu ülkelerini rahatsız etmiş ve 1997'de İran ve Arap ülkeleri bu hoşnutsuzluklarını İslam Konferansı Örgütü toplantısında açıkça belli etmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmalar 2008 (Dökme Kurşun operasyonu) yılına kadar yapılan antlaşmalar ile devam etse de bu durum İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'ya yönelik sert politikalarından dolayı değişmiştir. 2009'da yaşanan Mavi Marmara krizi ve Türk elçi Ahmet Oğuz Çelikel'a İsrail televizyonunda yapılan hakaret sonrasında Türkiye-İsrail askeri iş birliği bu dönem için fiilen sona ermiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin güvenlik alanında başka bir iş birliği de Irak ile olmuştur. Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE 1998 yılında Irak'a doğrudan yapılacak hava

saldırıları için hava sahalarının kullanılmasını yasaklamıştır. Körfez ülkeleri bu iş birliklerini 2001 yılında imzalanan Körfez İş birliği Konseyi Müşterek Savunma Paktını imzalamıştır. Bu savunma paktı Körfez ülkeleri çıkarlarının ortak doğrultuda olması ancak pakt üyeleri arasında kapasite dengeli dağılmadığından coğrafi yakınlık ve ortak siyasal kültüre dayalı bir Caydırıcılık Arttırıcı İttifak'tır. Yine Suudi Arabistan, Irak'a 2003'te yapılan saldırının uluslararası hukuka aykırı olduğunu öne sürdü ve Filistin hükümetinin dünya devletlerince tanınmasını istemiştir. Bu dönemde Körfez ülkeleri ve Türkiye arasında ilişkiler gelişirken, ortaya ciddi bir İran-İsrail rekabeti çıkmıştır. 2006 yılında Mahmud Ahmedinejad, İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini söyleyerek açıkça İsrail karşıtı bir tehdit söylemi geliştirmiştir (IISS, SS, 2006, s. 7). Türkiye, bu dönemin ilk yarısında İsrail ile ikinci yarısında ise İran ile iş birliği içine girerek iki zıt kutupta da yer almıştır. Ancak Türkiye iki tarafla da kalıcı bir güvenlik ittifakı kuramamıştır.

2. Küresel Aktörlerle İlişkiler

Yeni Dünya Düzeni döneminde küresel aktörler Ortadoğu'nun güvenlik yapısını doğrudan şekillendirmiştir. 1991 Körfez Savaşı, 11 Eylül 2001 saldırıları, 2003 Irak müdahalesi ve bu dönemdeki BM operasyonlarıyla, küresel güçlerin bölgeye doğrudan müdahil olması sebebiyle Ortadoğu ülkeleri bölgenin güvenlik yapısına etki edecek ciddi bir alan bulamamıştır. Ortadoğu devletleri bu dönemde daha çok küresel aktörlerle iş birliği içerisine girerek bu süreci bir kapasite inşa sürecine dönüştürmeye çalışmıştır. Nitekim 1995 yılında Irak ve İran [Nükleer] Rusya ile enerji antlaşmaları imzalamıştır. Rusya İran'ı BM yaptırımlarına karşı da korumaya çalıştı ve bu iki ülke arasındaki derinleşen askeri güvenlik ittifakı sayesinde İran balistik füze kapasitesini arttırmaya devam etmiştir.

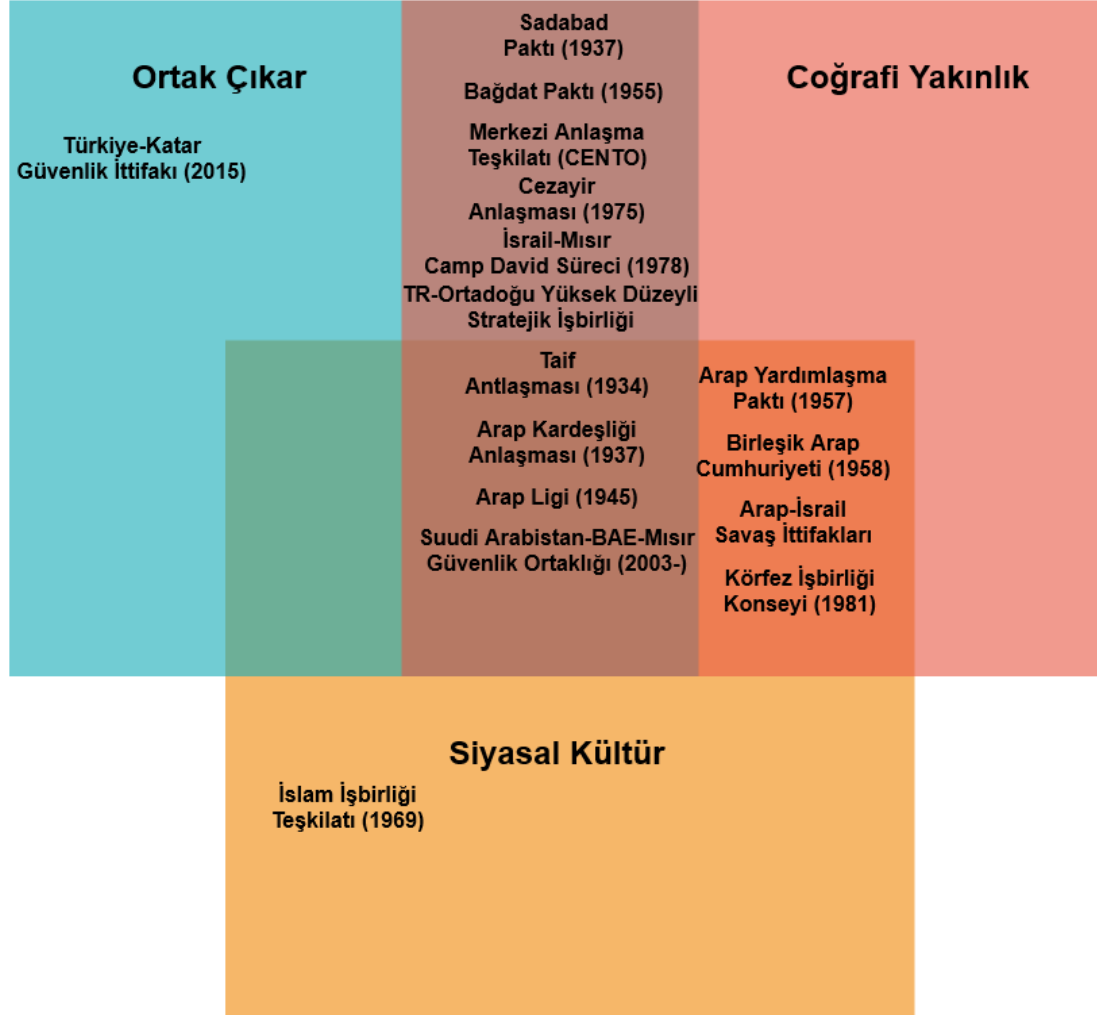
Öte yandan ABD'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri, dış yardımlar çerçevesinde genişlemiştir. ABD bu dönem içerisinde İsrail, Mısır ve Ürdün'e ciddi oranlarda dış yardımda bulunmuştur. ABD'nin bölgede en çok silahlandığı Arap müttefiki Suudi Arabistan ile güvenlik iş birliği 11 Eylül saldırılarından dolayı birkaç seneliğine sekteye uğramıştır. 1997-2000 yılları arasında Suudi Arabistan'a 16 milyar dolar silah ihracatı yapılmışken bu rakam 2001-04 yılları arasında 4,7 milyar dolara kadar düşmüştür. 2003 yılında ise George W. Bush, Suudi Arabistan'ın 11 Eylül saldırılarındaki rolünü raporlayan 28 sayfalık belgeleri Suudi Arabistan'ın isteğine rağmen kamuoyuna açmamıştır. Suudi Arabistan'la yaşanan bu gerilime rağmen ABD Körfez'de geniş bir askeri varlığa sahiptir. ABD, 2002 yılında Körfez'de konuşlu 16.000'den fazla askere sahipti (IISS, TMB, 2001, ss. 292-5). Dönemin devamında ise Arap Körfez ülkeleri ile ABD güvenlik ittifakı gelişerek devam etmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu güvenlik tarihi, diplomatik güvenlik döneminde Avrupalı güçlerin tekelinde ve sonrasında Soğuk Savaş döneminden itibaren ABD-Rusya ikilisi arasında yapılan güç paylaşımı sonucunda şekillenmiştir. Bölgede lider konumunda olan ülkelerin dahi küresel aktörleri bypass edebileceği bir yapı inşa edilmediği tarihsel analiz sonucunda anlaşılmıştır. Ortadoğu askeri dengesi yaşadığı dönüşümleri de yine küresel güçlerin refakatinde yaşamıştır. Esas itibarıyla Ortadoğu güvenlik tarihi küresel güçlerden edinilen kaynaklarla bir yapı inşa etmekten, bu kaynakları üretme çabasına doğru bir dönüşümün özeti olmuştur. Bu çok boyutlu güvenlik kompleksinin ise bölge ülkeleri arasında sonu

gelmez rekabetlerle değil ancak etkili ve pratik yansımaları olan bir iş birliği ile aşılabileceği gözlemlenmiştir.

Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde yer alan devletlerin askeri harcamalarına dair yapılan inceleme, bölgede yayılcı kuvvet varlığı ile ciddi bir pozitif korelasyon içerisindedir. Devletlerin yayılma aksiyomuna girmelerinin arkasındaki sebeplere bakmaksızın yapılan inceleme nicel anlamda bu ilişkiyi doğrulamaktadır. İsrail ve Irak bölge içerisinde Rusya ve ABD ise bölge dışından gösterdiği yayılma faaliyetleri ile bölgesel askeri harcama toplamında sıçramaları tetiklemiştir.

Şekil 2: Ortadoğu İttifaklar Tipolojisi (20. yy)

Ortadoğu güvenlik kompleksine dair yapılan bu çalışmada bölgede oluşan ittifakların temelde üç ortak parametreye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. İttifak teorilerinin en sık kullandığı iki parametre olan ortak çıkar ve coğrafi yakınlık parametrelerine Ortadoğu bağlamında siyasal kültür olgusu da bu araştırma neticesinde eklenmiştir. Bölgede bu üç unsuru aynı anda barındıran ve koruyabilen ittifakların en uzun süre hayatta kalan ittifaklar olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında siyasal kültürün tamamlayıcısı olan parametreler düşünüldüğünde Ortadoğu özelinde coğrafi yakınlığın daha ayırt edici olduğu ortaya çıkmıştır. Bölge devletleri ortak çıkarlar üzerinden değil coğrafi olarak yakın oldukları devletlerle daha sık ittifak ilişkisine girmiştir. Çalışmanın ulaştığı diğer bir bulgu

ise ortak siyasal kültüre sahip olmayan devletlerarasında oluşan ittifakların, aynı rejim tipi veya etnisiteyi paylaşan devletlerinkine göre daha kısa süre hayatta kaldığıdır. Ortadoğu'da coğrafi yakınlık parametresinin ittifak oluşumunda bu kadar etkin olmasının temel sebepleri, devlet-dışı aktör etkinliği ve sınır geçişkenliği problemleri olabilir. Nitekim bölge devletlerinin çoğunun sınırları çöl toprakları üzerinde ve korunması zor bir özelliğe sahiptir.

Ortadoğu güvenlik tarihi analizinde Arap-İsrail sorununun bir türlü çözülememiş olması üzerinde ayrıca bir başlık açılarak durulmuştur. Bu sorunun hayatta kalmasının temel nedeninin ise İsrail'in stratejik doktrinini uygulayabilmesi için ihtiyaç duyduğu güvenlikleştirme unsurları olduğu görülmüştür. Bu çözümsüzlük, bütün bölge ülkelerinin birbirine karşı işlevsel hale getirdiği bir sürecin doğal sonucuydu. Bölge ülkeleri birbirlerine karşı tehdit algıları oluşmasına izin verip ya da bunu direk sağlayarak kendi güç kazanımlarını bu şekilde meşrulaştırmıştır. Böylece Ortadoğu günümüzdeki yapısına büründü ve kısa vadede herhangi bir bölgesel iş birliği olmayacağı kanısı da literatüre hâkim olan fikir haline gelmiştir.

SUMMARY

This study examines the transformation process of the military balance of power in relation to alliance politics in the Middle East. This inquiry is an attempt to develop certain patterns regarding the current balance of power in the Middle East. There are several lacunas in both Turkish and English literature regarding security and the military balance in the Middle East which has become a hotbed for International Relations discipline. This study forms the first part of a two-staged analysis including the first stage as the period between the WWI and the Cold War's end whereas the second stage is the period between the establishment of the New World Order and the Arab Uprisings. This article utilizes the defence expenditures, military conflicts, regional alliances and global alignments as independent variables within the framework presented in the study. Through these variables, the course of the military balance in the Middle East and the causes behind trend swings are tried to be explicated. A complementary part of this study indicates the alliance typology for the Middle East based on the alliances formed in the last century. The utmost aim of this study is to provide an analysis that presents the military developments and the history of military balance in a methodological summarizing format. The impact of economy, and non-security political processes are omitted as control variables in terms of both feasibility and maintaining the focus in the military domain. The main finding of this study is that the projection of the international political competition plays a transformative role in the region especially during the Cold War; the prolonged Arab-Israeli conflict provided a platform for the Middle Eastern states to challenge the status quo and the alliances are formed mostly on three certain criteria.

Main findings of the study can be epitomized in the following order:

- The political culture of the state plays a certain role on how long an alliance will survive in the Middle East.
- The geographical proximity is the most substantial parameter that promotes the opportunities for alliance formation.
- Common interests of the states seem to affect the preliminary stages of alliance formation with little effect on their longevity.

- The alliances that include all three parameters mentioned above are thought to be the most lucrative, lasting and impactful ones.

With these inferences from a historical perspective, it is important to mention that political shocks such as 1967 War, 1973 Oil Embargo and Arab Spring etc. have lasting effects in Middle Eastern politics. The political and ideological shifts are not quite often in the region as only Egypt, Turkey and Iraq have shown signs of axis shift. However, when a substantial shift occurs in the region, it is illustrated in the study that it also changes the balance of power dramatically especially in the Cold War era. Although this is an encompassing attempt on better understanding the military balance of power in the Middle East, there are still several studies necessary for illustrating the patterns in regional alliance politics.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. H. (1983). *20. yüzyıl siyâsî tarihi 1914-1980* (Vol. 17). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. H. (1989). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları, 1948-1988* (No. 299). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ashton, N. (1998). Britain and the Kuwaiti crisis, 1961. *Diplomacy and Statecraft*, 9(1), 163-181.
- Aydın, F. (2018). Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs. *Eskiyeşi*, (37), 109-125.
- Bailey, C. (2019). *Jordan's Palestinian challenge, 1948-1983: a political history*. Routledge.
- Bar-Joseph, U. (2013). *The best of enemies: Israel and Transjordan in the war of 1948*. Routledge.
- Batuk, C., & Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 129-149.
- Biger, G. (1989). The Shatt-Al-Arab river boundary: a note. *Middle Eastern Studies*, 25(2), 249-252.
- Braut-Hegghammer, M. (2011). Revisiting Osirak: Preventive Attacks and Nuclear Proliferation Risks. *International Security*, 36(1), 101-132.
- Clawson, P., & Rubin, M. (2005). *Eternal Iran: continuity and chaos*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cleveland, W. L. (2018). *A history of the modern Middle East*. Routledge.
- Cohen, H. (2015). *Year zero of the Arab-Israeli conflict 1929*. Brandeis University Press.
- Cohen, M. J. (2014). *Palestine and the Great Powers, 1945-1948* (Vol. 850). Princeton University Press.
- Cordesman, A. H. (2016). *After the Storm: The Changing Military Balance in the Middle East*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Cordesman, A. H., ve Al-Rodhan, K. R. (2006). *Gulf military forces in an Era of Asymmetric Wars*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Çandar, C. (2009). *Turkey's "soft Power" Strategy: A New Vision for a Multi-polar World*. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.
- Dayan, M. (1966). *Diary of the Sinai campaign*. Harper & Row.
- Fatemi, K. (1982). Leadership by distrust: The Shah's modus operandi. *Middle East Journal*, 36(1), 48-61.
- Ferris, J. (2012). *Nasser's gamble: how intervention in Yemen caused the Six-Day War and the decline of Egyptian power*. Princeton University Press.
- Freedman, L., & Karsh, E. (1991). How Kuwait Was Won: Strategy in the Gulf War. *International Security*, 16(2), 5-41.
- Gawrych, G. W. (2000). *The albatross of decisive victory: War and policy between Egypt and Israel in the 1967 and 1973 Arab-Israeli wars* (No. 188). Greenwood Publishing Group.
- Gibler, D. M. (2008). *International Military Alliances, 1648-2008*. Washington: CQ Press.
- Ginor, I. (2000). The Russians Were Coming: The Soviet Military Threat in the 1967 Six-Day War. *Middle East Review of International Affairs*, 4(4), 32-36.
- Glassman, J. D. (1975). *Arms for the Arabs: The Soviet Union and War in the Middle East*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Gross, N. T., & Metzger, J. (1978). *Public finance in the Jewish economy in interwar Palestine*. Jerusalem: JAI Press.
- Hale, W. (1980). Ideology and economic development in Turkey 1930–1945. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 7(2), 100-117.
- Harkavy, R. E., & Kemp, G. (1997). *Strategic geography and the changing Middle East*. Virginia: RR Donnelly and Sons Co.
- Herzog, C. (1984). *The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East from the War of Independence to Lebanon*. Arms and Armour Press.
- Hinnebusch, R. (2015). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Holcombe, R. G. (1996). Growth of the Federal Government in the 1920s, *The Cato Journal*, 16, 175.
- International Institute for Strategic Studies. (1973). *The Military Balance*, Vol. 73, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1975). *Strategic Survey 1974-1975*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1983). *Strategic Survey 1982-1983*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1986). *Strategic Survey 1985-1986*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1986). *The Military Balance*, Vol. 86 London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1988). *Strategic Survey 1987-1988*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1990). *Strategic Survey 1989-1990*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1990). *The Military Balance*, Vol. 90, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1996). *Strategic Survey 1995-1996*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2001). *The Military Balance*, Vol. 101, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2002). *The Military Balance*, Vol. 102, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2003). *Strategic Survey 2002-2003*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2006). *Strategic Survey 2005-2006*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2006). *The Military Balance*, Vol. 106, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2007). *Strategic Survey 2006-2007*. London: Routledge.

- International Institute for Strategic Studies. (2007). *The Military Balance*, Vol. 107. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2010). *The Military Balance*, Vol. 110, London: Routledge.
- Jankowski, J. P. (2002). *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Lynne Rienner Publishers.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Keesing's Contemporary News Archives, 1948-1950*, ss. 9743-44.
- Keesing's Contemporary World News Archive, 1965-66*, s. 21817.
- Keesing's World News Archive, 1969-70*, s. 24019.
- Kerr, M. H. (1971). *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and his Rivals, 1958-1970* (Vol. 358). Oxford University Press.
- Khadduri, M., & Ghareeb, E. (2001). *War in the Gulf, 1990-91: the Iraq-Kuwait conflict and its implications*. Oxford University Press.
- Khoury, F. J. (1985). *The Arab Israeli Dilemma*. Syracuse University Press.
- Kurtulus, E. N. (2007). The Notion of a "pre-emptive War:" the Six Day War Revisited. *The Middle East Journal*, 61(2), 220-238.
- Laffin, J. (1973). *Fedayeen: The Arab-Israeli Dilemma*. Free Pr.
- Laffin, J. (1982). *The Arab Armies in the Middle East Wars 1948-1973*. Osprey Publishing.
- Laqueur, W. (1974). *Confrontation: The Middle East and World Politics* (p. 51). NY: Bantam Books.
- League of Nations Treaty Series*, vol. 181.
- Lorch, N. (1976). *One long war: Arab versus Jew since 1920*. Jerusalem: Herzl Pr.
- Mangold, P. (2013). *Superpower Intervention in the Middle East (Routledge Revivals)*. Routledge.
- Marr, P. (2018). *The modern history of Iraq*. Routledge.
- McNamara, R. (2004). *Britain, Nasser and the balance of power in the Middle East, 1952-1977: from the Egyptian revolution to the six day war*. Routledge.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2003). An unnecessary war. *Foreign Policy*, (Vol. 134).
- Moore, J. N. (Ed.). (2014). *The Arab-Israeli Conflict, Volume IV, Part II: The Difficult Search for Peace (1975-1988)* (Vol. 139). Princeton University Press.
- Morris, B. (2008). *1948: a history of the first Arab-Israeli war*. Yale University Press.
- Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, A. (1988). *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*. U. Dann (Ed.). New York: Holmes & Meier.
- Mutlu, S. (2011). The Economic Cost of Civil Conflict in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 47(1), 63-80.
- Nordeen, L. O., & Nicolle, D. (1996). *Phoenix over the Nile: a history of Egyptian air power, 1932-1994*. Columbia: Smithsonian Inst Pr.
- Okur, M. A. (2009). Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası. *Bilig*, K15, 48.

- Okyar, O. (1979). Development background of the Turkish economy, 1923–1973. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 325-344.
- Organization for Petroleum Exporting Countries (OPEC), (2011), *Monthly Oil Market Report December 2010*. OPEC.
- Owen, R. (2013). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge.
- Önder, İ. (1970). "Türkiye Kamu Harcamaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30 (4), 185-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/844/9366>. (Erişim tarihi: 20.01.2019)
- Pappe, I. (1988). *Britain and the Arab-Israeli conflict, 1948-51*. Springer.
- Podeh, E. (1995). *The quest for hegemony in the Arab world: The struggle over the Baghdad Pact* (Vol. 52). Brill.
- Ponížilová, M. (2016). The Impact of Regional Powers' Competition on the Middle East Regional Order. *Central European Journal of International & Security Studies*, 10(3).
- Segal, D. (1988). The Iran-Iraq war: a military analysis. *Foreign Affairs*, 66(5), 946-963.
- Sirrs, O. L. (2007). *Nasser and the Missile Age in the Middle East*. New York: Routledge.
- Spiegel, S. L. (1986). *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan* (Vol. 1). University of Chicago Press.
- Stebbins, R. P., & Adam, E. P. (Eds.). (1976). *American Foreign Relations: A Documentary Record. 1973*. New York University Press.
- Stephen, W. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Ithaca.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2018). SIPRI Military Expenditure Database.
- Takeyh, R. (2010). The Iran-Iraq War: A Reassessment. *The Middle East Journal*, 64(3), 365-383.
- Troen ve Shemesh, S. I. & M. ed. (1990). *The Suez-Sinai Crisis, 1956: Retrospective and Reappraisal*. New York: Columbia University Press.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2014). *Persian Gulf War Encyclopedia: A Political, Social, and Military History: A Political, Social, and Military History*. ABC-CLIO.
- United States. Arms Control, Disarmament Agency, & United States Department of State. Bureau of Verification. (1999). *World military expenditures and arms transfers*. The Agency.
- USAID, Overseas Loans and Grants, 1946-2017. Erişim adresi: <https://explorer.usaid.gov/reports> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Wahid, L. (2009). *Military expenditure and economic growth in the Middle East*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*, Ithaca.
- Wetmore, W.C. (1967). "Egypt Seeks New Soviet Missiles", *Aviation Week and Space Technology*.
- Wien, P. (2008). *Iraqi Arab Nationalism: Authoritarian, Totalitarian and Pro-Fascist Inclinations, 1932–1941*. Routledge.
- Woody, C. H. (1934). *Growth of the Federal Government, 1915-1932*. New York: McGraw-Hill.
- Wright, C. (1980). Implications of the Iraq-Iran war. *Foreign Affairs*, 59(2), 275-303.

- Yerasimos, S. (2004). *Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi*. (Çev. Şirin Tekeli) İletişim Yayıncılık.
- Yolcu, F. H. (2016). Assessment of Israel's Position in the 1991 Gulf War. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 165-186.
- Yolcu, F. H. (2016). Iran's involvement with Syrian Civil War: Background, reasons and alternatives. *Bilgi Dergi*, 18(2), 35-64.
- Yolcu, F. H. (2016). Ortadoğu'da Silahlanmanın Zirve Noktası 2015-2016. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*, 12(1), 581-611.
- Yolcu, F. H. (2018). Ortadoğu Güvenlik Raporu 2017. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*, 13(1), 493-513.
- Yolcu, F. H. (2019). The Democratizer Army Paradox: The Role of the Algerian Army in Impeded Democratization. *Journal of Asian and African Studies*, 54(7), 1033-1047.
- Zabih, S. (1970). Iran's International Posture: De Facto Nonalignment within a Pro-Western Alliance. *Middle East Journal*, 24(3), 302-318.